

Fig. 1. Kirken, set fra nord. Mogens Vedsø fot. 1991. - Church seen from the north.

GREVINGE KIRKE

ODS HERRED

Kirken, der i Roskildebispens jordebog er ansat til 2 mk.,¹ havde 1333 egen sognepræst, Niels, 1442 nævnes Jens Beyntsen, 1457 Jens Olsen og 1484 Jens Benssøn.² Den blev, vistnok af biskop Oluf Mortensen Baden (†1485), henlagt til S. Birgitte præbende ved Roskilde domkirke;³ 1567, da sognet talte 63 tiendeydere, havde kapitlet i Roskilde patronatsretten.⁴ Sandsynligvis 1571 ved Frederik II. s nye fundats for Universitetet henlagdes kirken til anden medicinske professor (medicus secundus),⁵ et forhold, der afspejles i adskillige inventarstykker, eksempelvis †altertavle 1598, †tekstiler, †pulpitur 1623, alterkalk 1674, †korgitter? 1759, †alterbog 1775, alterkrucifiks 1853, alterkande 1896 og syvarmet stage 1918. Kirken forblev under Københavns Universitets medicinske fakultet lige til 1. okt. 1934, da den overgik til selveje.

Sagn. Flere sagn tager udgangspunkt i stenene med mærker af en hånd og beretter, hvordan de er kastet efter kirketårnet. Også vandresagnet om nedrivning om natten af det, der var bygget op om dagen, forekommer.⁶

Møntfund. En Knud VI Lund er 1922-23 indleveret til Nationalmuseet.⁷

Kirken ligger i landsbyens østre udkant nord for en skråning mod den udtørrede Lammefjord (sml. kort s. 2056). Kirkegården er anlagt på et sydover faldende plateau, uden for hvilket terrænet skrånede mod øst, vest og navnlig syd.

Kirkegården har bevaret gamle grænser til alle sider. En assistenskirkegård blev 1866-67 anlagt

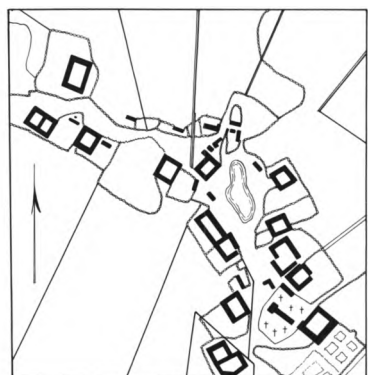

Fig. 2. Landsbyplan 1784-85. - *Village map.*

nordvest for kirken på den anden side af vejen til Herrestrup. Nord for denne blev 1931⁸ udlagt yderligere et areal til begravelser, som kun i ringe omfang benyttedes, inden det sløjfedes, hvorefter området mageskiftedes med et areal nord for den gamle kirkegård; dette blev taget i brug 1969.

Hegn og indgange. Kirkegården hegnes endnu delvis af senmiddelalderlige mure. Den nordre del af den hvidkalkede vestmur er opført af munkesten i munkeskifte med afdækning af vingetegl. På murens yderside ses tre cirkelblændinger, én nord for (fig. 3) og to syd for porten, der er udført på samme måde som de - sandsynligvis samtidige - blændinger i tårnets klokkestokværk, jfr. s. 2331. Murene nærmest nordvesthjørnet er rester af en $\dagger$ kirkelade, jfr. nedenfor. Den resterende del af nordmuren er af rå kamp hvorover tre skifter munkesten. Mod øst lukkede tidligere en $\dagger$ længe af præstegården, i stedet er nu opført en hvidkalket mur af små tegl over synlig syld af kløvet kamp. Den uregelmæssigt forløbende mur om kirkegårdens søndre del bærer præg af talrige ombygninger og indeholder partier af såvel rå og kløvet kamp som munkesten. Kirkegårdsudvidelsen mod nord hegnes af plankeværk og bøgehække, mens assistenskirkegården omgives af kløvestensmure, der udvendig krones af tre skifter munkesten og er afdækket med tagsten, i nord

og delvis i øst med munke og nonner, den resterende del med vingetegl. Mindre reparationer på murene omtales talrige gange i kirkens regnskaber, der rækker tilbage til 1578, f.eks. 1579-80, da muremesteren bødede kirkemuren ud til præstens forhave.⁹

Hovedindgangen er fra vest ad en nær nordvesthjørnet beliggende muret portal, som indeholder fladbuet køreport og ganglåde, førstnævnte falset til begge sider. Portalen synes samtidig med de omgivende mure; den krones af en aftrappet kam afdækket med indadhældende vingetegl. 1590 angives buen over porten at være nedbrudt og opført påny; formentlig ved samme lejlighed er køreportens yderside udstyret med profilerede udkragninger for begge ender af kammen.⁹ De to åbninger lukkes af tremmelåger, i porten af sortmalet jern og i fodgængerlågen af brunmalet træ. En låge med piller af munkesten østligt i nordmuren giver adgang til udvidelsen mod nord. En muret portal nordligt i østmuren, af små teglsten med kurvehanksbuet, falset åbning og brunmalet træfløj, er opført før 1926 efter afkortning af den nu nedrevne præstegårdslænge. To nyere låger, henholdsvis sydligt i østmuren og i syd med trappe ned til Asnæsvej, flankeres af hvidkalkede, murede piller af små tegl og lukkes af brunmalede trælåger. Lyder Høyer omtaler i 1750'erne¹⁰ udover den bevarede vestre port to

Fig. 3. Vestre kirkegårdsportal (s. 2326), set fra vest. Mogens Vedsø fot. 1991. - *West gate into the churchyard seen from the west.*

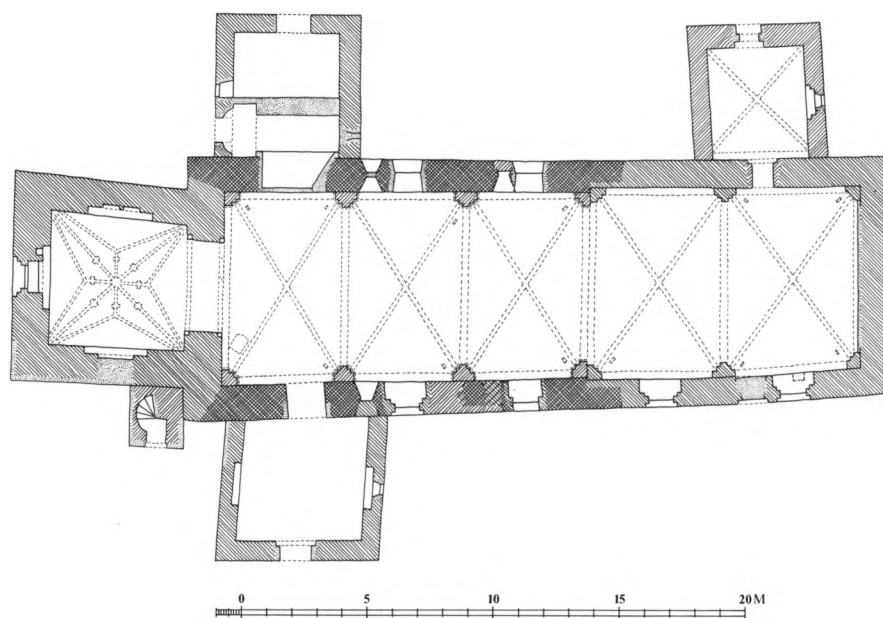

Fig. 4. Plan. 1:300. Målt af C. G. Schultz 1929, tegnet og suppleret af Mogens Vedsø 1991. Signaturforklaring s. 9. - Ground-plan. Key onp. 9.

murede *†portaler*, og endnu 1861 var den søndre af disse bevaret.¹¹

I assistenskirkegårdens østmur en af korsprydede munkestenspiller flankeret låge, hvori brunmalet fløj af træ. I nord to nyere åbninger med tremmelåger af jern, den østre flankeret af piller af små tegl.

Samtlige porte og låger i den gamle kirkegård, undtagen den før 1926 opførte portal nordligt i østmuren, har gammel hæv, jfr. omtale af talrige reparationer.

†Riste nævnes i vest, nord og syd, således fornyedes 1577 risten i den vestre låge.¹²

Bygninger på og ved kirkegården. Mod øst udenfor området er 1988 opført en *graverbygning* af røde tegl. En, formentlig middelalderlig, grundmuret *†kirkelade* var beliggende i kirkegårdens nordvestre hjørne. Bevaret er den nederste del af nord- og vestmuren, der er opmuret af munkesten i munkeskifte; ved bygningens sydvesthjørne ses en enkelt fremspringende syldsten fra den forsvundne sydmur, og i nordøst er tydelige spor af den bortbrudte østgavl. 1606-08⁹ anskaffedes tagsten til kirkeladen, hvis tegltag 1668¹³ erstattedes af strå. 1611⁹ blev laden

udlejet til præsten Joachim Hansen, 1622¹⁴ til hans efterfølger Christopher Jacobsen Brend og endnu 1754¹³ benyttedes den af sognepræsten.

Et *†materialhus* opførtes 1902 til afløsning for materialrummet i nordre våbenhus, og 1929 blev udenfor kirkegårdens nordvesthjørne bygget et *†nødtørftshus*,¹⁵ der 1967 erstattedes af en *toiletbygning* på omtrent samme sted.⁸

På arealet vokser enkelte træer, bl.a. et par store lindetræer ved vestindgangen og ud for søndre våbenhus.

Kirkens *fortov*, der 1870¹⁶ satte fugtighed i murene på grund af forkert fald, fornyedes 1941 med cementfliser.⁸

BYGNING

Kirken er et langhus, hvis vestre del udgøres af den ældste stenkirkes skib fra 1100'rne, mens den østre del er et kor, som o. 1450 erstattede det oprindelige. Et tårn i vest er påbegyndt i første halvdel af 1400'rne. Ud for skibets nord- og syddør er opført våbenhuse, det førstnævnte fra midten af 1400'rne, det sidstnævnte fra de første årtier af 1500'rne samtidig med tårnets øverste stokværk og sakristiet ved korets nordside. Orienteringen afviger mod syd.

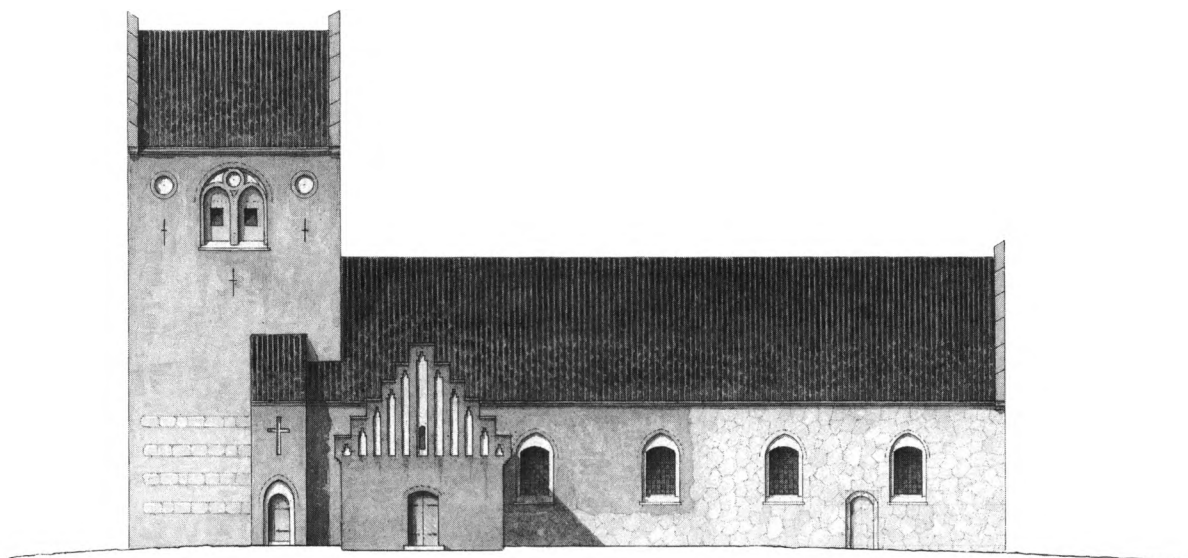

Fig. 5a. Opmåling. 1:300. Målt af G. Hoffmann 1866. Sydfacade. - *South facade 1:300.*

Skibets bevarede langmure er opmuret af *rå og kløvet marksten*, der er lagt i omtrent regelmæssig skiftegang mellem kvadersatte hjørner; i muråbningerne er desuden benyttet *frådsten*. Rester af oprindelig udvendig murbehandling registreres nu kun fra loftsrummene over tilbygningerne, hvor det ses, at murværket har stået helt overpudset, mens væggene er dækket af et groft, hvidt pudslag. Ved skibets sydøstre hjørne er murhøjden ca. 4,7 m, målt mellem

nuværende jordsmon og oprindelig murkrone. Af det oprindelige *†*kor er ved en mindre undersøgelse 1973 konstateret rester af østgavlens fundamentsgrøft. Dennes placering og udformning viser, at korbygningen ikke har haft apsis, og at det indre har været proportioneret over et kvadrat.

Døre og vinduer. Syddøren er fortsat i brug; dele af vangerne kan være bevaret, mens det rundbuede stik på indersiden, der sandsynligvis er indsat ved istandsættelsen 1865, har afløst dørens oprindelige plankeafdækning, jfr. norddøren. Åbningen udvidedes 1912,⁸ antagelig (fig. 5b) ved borthugning af anslagsfalsene. Norddøren, hvor 1874 konstateredes anvendelse af *frådsten*, var tilmuret før 1750¹⁷ og er delvis ødelagt senest ved indretningen af varmeværk i nordre våbenhus. Endnu 1929 kunne den østre vange registreres, og ved restaureringen 1972-73 blotlagdes dørens vandrette overligger af egeplanke. Skibets fire vinduer, to i hver langside, er alle helt eller i nogen grad bevarede, men tilmurede. Stikkene er til dels opmuret af kileformede *frådsten*, mens de smigede sider hovedsagelig er af let tildannede marksten. Nordsidens vestre vindue, der måler 147x98 cm i ydre

Fig. 6. Kirken, set fra sydøst. Mogens Vedsø fot. 1991. - *Church seen from the south-east.*

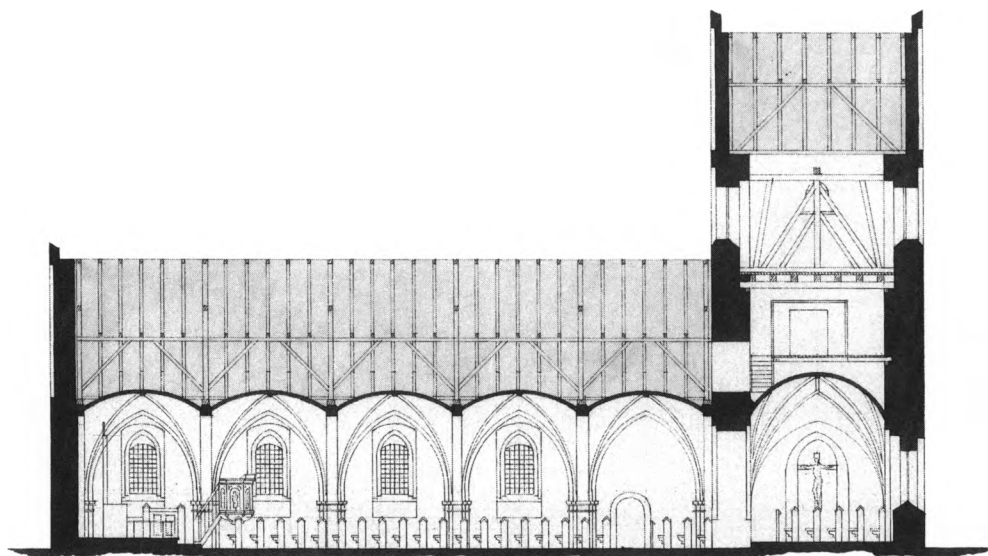

Fig. 5b. Længdesnit, set mod syd. Jfr. fig. 5a. - *Longitudinal section looking south.*

murflugt og har issepunkt 60 cm under oprindelig murkrone, er helt bevaret, blot tilmuret i lysningen. Det østre er delvis ødelagt af et senere vindue og står tilmuret i ydre murflugt. Indvendig er åbningens øvre del synlig over hvælvene (sml. fig. 17a), hvor der ses spor af en *†*træramme i den ca. 30 cm brede lysning. Det vestre af sydsidens vinduer er tilmuret med munkesten i ydre murflugt, hvor det dækkes af våbenhus-taget, mens det endnu er åbent mod det indre, synligt over hvælvene. Det østre er delvis udslettet i det ydre ved en senere, partiel ommuring af sydmuren, bevaret er kun en rest af dets østside; indvendig er vinduet omhyggeligt tilmuret og overpudset i forbindelse med indsættelse af nedennævnte vindue umiddelbart vest herfor.

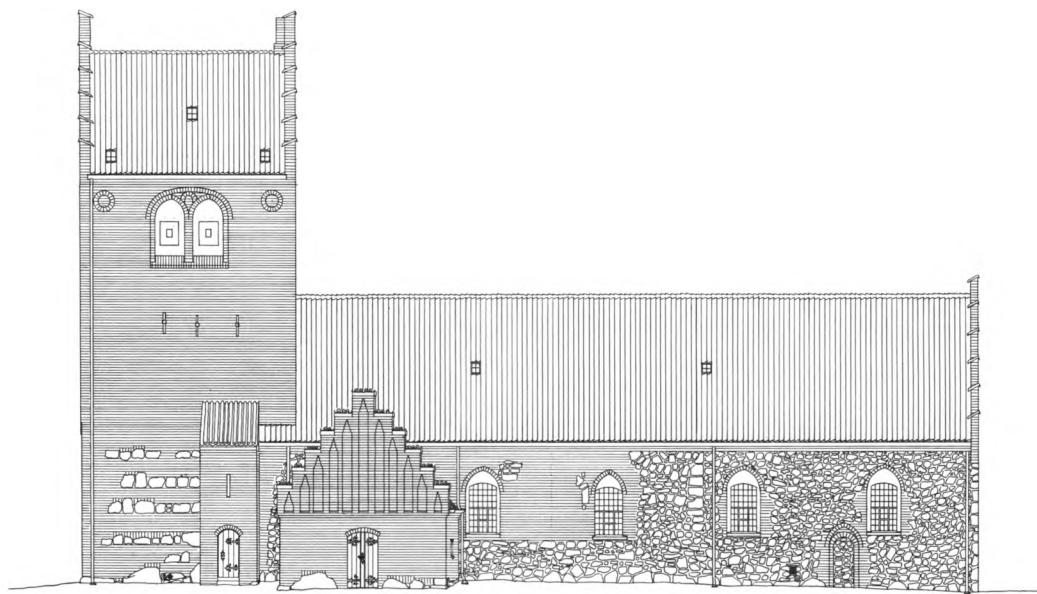
Indre. Triumfmuren er nedrevet i forbindelse med langhuskorets opførelse. Over hvælvene er tydelige spor af den bortbrudte mur, der i syd har været 130-35 cm bred. *†*Løftsbjælkerne har været indbygget i murkronen, hvor endnu ses adskillige tilmurede bjælkehuller samt et par afsavede bjælkeender. Bjælkedimensionen har været ca. 20x14 cm og akseafstanden ca. 100 cm. Murens puds er ført op mellem bjælkerne, og

*†*loftsbrædderne må derfor have været lagt på bjælkelagets overside.

Ændringer og tilføjelser. Skibets belysningsforhold ændredes, formentlig inden udgangen af 1200'rne, ved indsættelse af et nyt (*†*)vindue i sydsiden som erstatning for det oprindelige østre. Det rundbuede, smigede vindue er opmuret af tegl, til dels i form af mindre brokker. Bevaret er kun indersidens østre halvdel, mens den vestre del og hele ydersiden forsvandt i forbindelse med den allerede nævnte partielle ommuring af sydmuren (jfr. s. 2332). Lignende vinduer kendes bl.a. fra Højby og Nørre Asmindrup (s. 2128 og 2246).

Det tre stokværk høje *tårn* er kirkens ældste tilbygning, formentlig påbegyndt i første halvdel af 1400'rne, men først fuldført efter et byggestop af længere varighed.

1. fase udgøres af de to nedre stokværk og skibets samtidigt ommurede vestgavl og sydvesthjørne. Tårnet er opført af munkesten (27,5x12-12,5x8-8,5 cm) i munkeskifte over en ikke fremspringende syld af store, rejste marksten, hvoriblandt i syd én (fig. 47) med et palmetornament i den vestre ende.¹⁸ Stenen, hvis oprindelige anvendelse ikke kendes, må være

jævnaldrende med kirkens ældste dele. Sydsiden er, sandsynligvis 1865, skalmuret med moderne maskinstrøgne munkesten. Til hver af de tre frie sider findes i tårnets nederste del fire bånd af rå kamp, formentlig genanvendte materialer fra skibets nedrevne vestgavl; i nordsidens næstøverste bælte, nær vestenden, ses en sten med *helleristning* i form af en hånd.¹⁹ Rå kamp indgår tillige partielt i tårnummets vægge.

I vest et ommuret spidsbuet, falset vindue i højt oprindeligt, ligeledes spidsbuet, spejl.²⁰ Mod det indre er vinduets inderste del ført helt ned til sålen af den helstens dybe, spidsbuede spareblænding, hvori det udmunder. I denne blænding, nord for vinduet og ca. 50 cm over blændingens underkant, er en lille, vandret overdækket *gemmeniche*, størrelse: 23x22x22 cm. I nord og syd har tårnummet tilsvarende blændinger, af hvilke den søndre omslutter en spidsbuet, halvtens dyb blænding af samme dimension som vestvinduet; den kan muligvis være et tilmuret *†*vindue, hvis ydre, i bekræftende fald, er udslettet af ovennævnte skalmuring.²¹ Den nordre indeholder en usædvanlig rigt udformet prydblænding (fig. 9) af form som et stavværksdelt »vindue« med to spidsbuede højblændinger adskilt af en halvstensstav og foroven kronet af en rudeblænding. Vanger og stik i såvel spare- som prydblænding står afrenset i teglens naturlige farve, det øvrige hvidkalket. Forbindelsen med skibet formidles af en

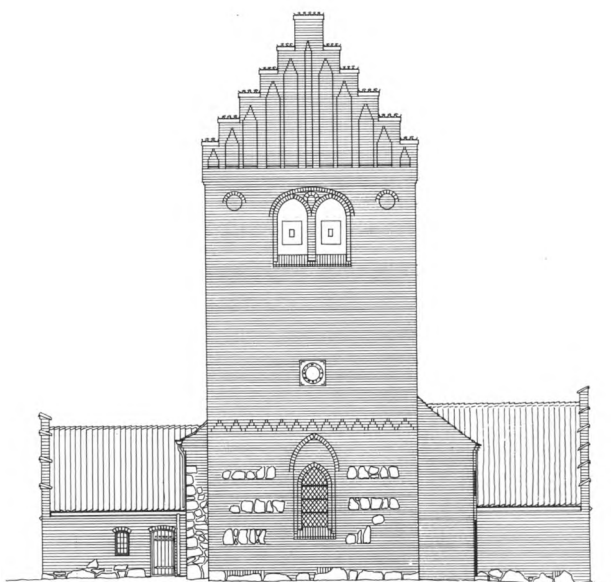
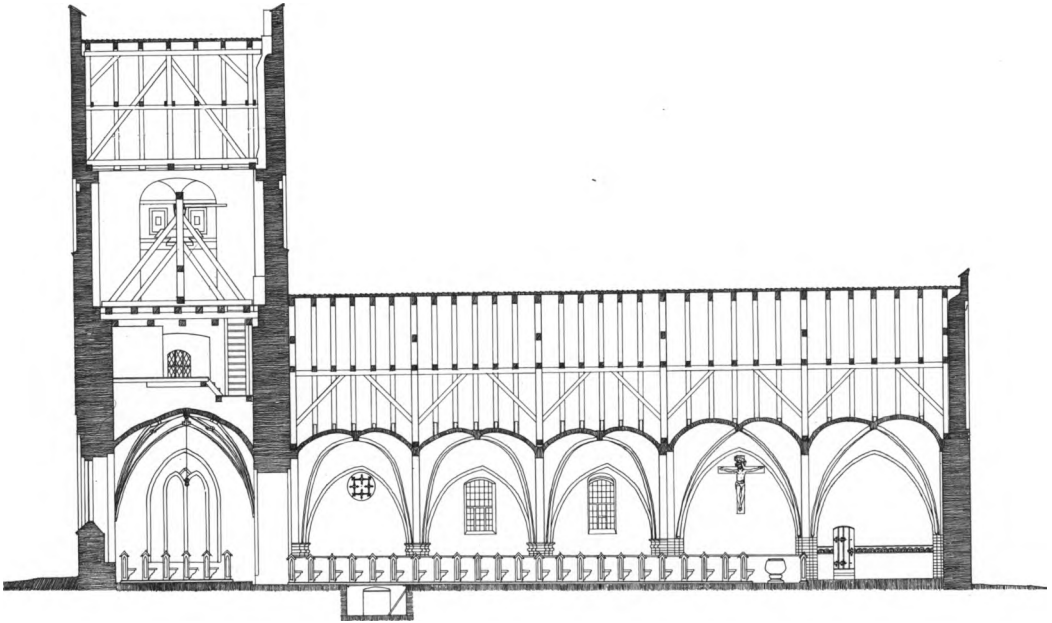

Fig. 7a-c. Opmålinger. 1:300. a. Sydfacade. b. Vestfacade. c. Længdesnit, set mod nord. Målt af C. G. Schultz 1926. - a-c. Elevations a. South facade. b. West facade. c. Longitudinal section looking north.

spids bue med fals til begge sider.²² Tårnrummet blev ved opførelsen forberedt for hvælv, men dette er formentlig først indbygget i forbindelse med tårnets fuldførelse, jfr. nedenfor.

Overgangen mellem tårnets nedre og mellemste stokværk markeres på vestsiden (fig. 7b) af en fire skifter høj og en kvart sten fremspringende trappefrise. Herover en lille fladbuet glug i spidsbuet spejl, nu næsten helt dækket af urskiven. Indadtil er gluggen fladbuet, ca. 105x50 cm, med spor af en borthugget trekvart sten dyb lysning. Nordsiden har en større vindueslignende, fladbuet glug med udvendig fals; ydersidens inderste stik er udstyret med et prydske af løbere.²³ På samme side ses ved overgangen til klokkestokværket (fig. 11) et kileformet udligningsske, der markerer den øvre afslutning på byggeriets første etape. Mellemstokværkets nord-, vest- og sydvæg brydes hver af en stor fladbuet sparniche, i hvilke de to ovennævnte åbninger udmunder. I østvæggen, ind mod skibets loft, ses en nu mod tårnet tilmuret, fladbuet åbning, der - trods størrelsen, ca. 60x50 cm - må opfattes som en adgang til loftet.²⁴

Opgangen til tårnets øvre stokværk foregik oprindeligt ad en udvendig *trifritræppe* til en dør i sydturen; åbningen tjener i dag som overdør i

forbindelse med nedennævnte sekundære trappehus. Døren, der i ydre murflugt måler 170x70 cm, er uden anslag og overdækkes af trinvis stigende fladbuestik.

Tårnets fuldførelse har næppe fundet sted før de første årtier af 1500'erne; i tiden indtil da må det have stået med en midlertidig afdækning, hvis udformning ikke kendes. Det nuværende klokkestokværk (fig. 11) har til hver side et glamhul med to spidsbuede lydåbninger i en fælles fladrundbuet blænding; i sviklen mellem de to buer er en cirkelblænding.²⁵ Indadtil omslutes glamhullerne af fladrundbuede nicher, der er ført helt ned til stokværkets gulv; den søndre ommuret med små gule tegl i forbindelse med en ombygning af hele sydvæggen. Glamhullerne flankeres af cirkelblændinger anbragt nær murhjørnerne. Mod sædvane omslutes blændingerne ikke helt af et muret stik, idet deres nederste del er udmejslet i murværket (jfr. s. 2326).²⁶ Flankemurene afsluttes af en ommuret falsgesims; i øst og vest (fig. 7b og 11) er ens udformede blændingsgavle med 11 let brynede kamtakker og et tilsvarende antal højblændinger, til dels parvis sammenstillede omkring en enkelt særlig slank blænding. Alle afdækkes med stejle trappestik, en i Vestsjælland ofte forekommende gavlkomposition.²⁷ Kammene og i nogen udstrækning

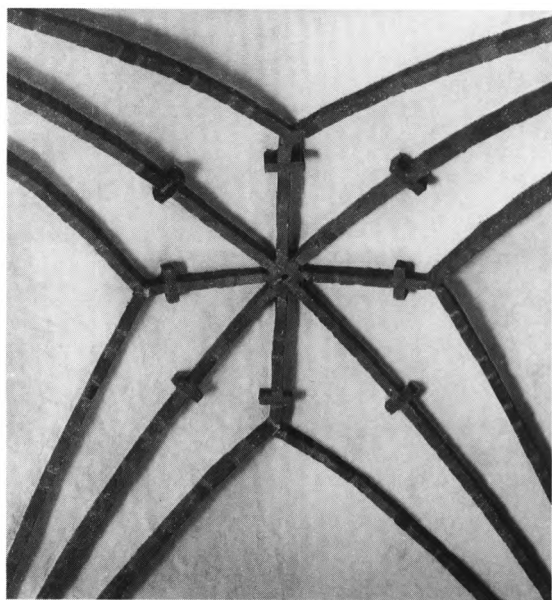

Fig. 8. Tårnrummets stjernehvælv (s. 2332). LL fot. 1982. - Stellar vault in the tower chamber.

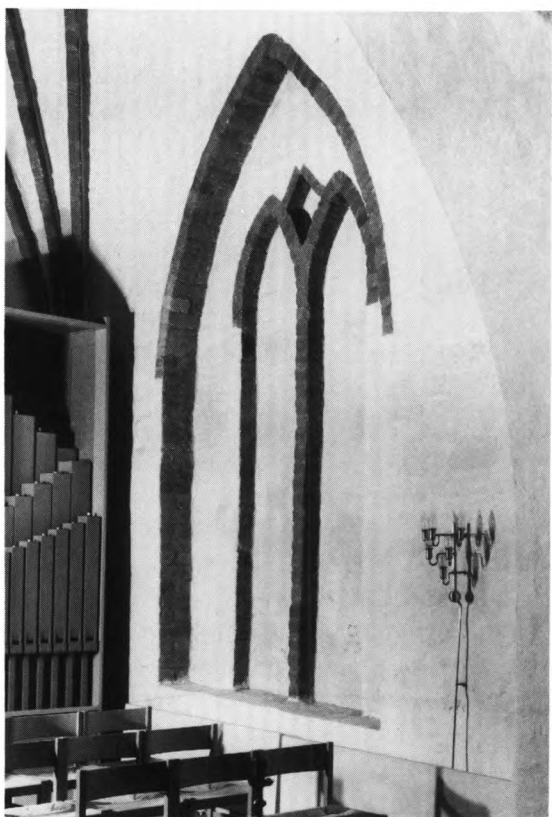

Fig. 9. Prydblænding i tårnrummets nordvæg (s. 2330). LL fot. 1982. - Ornamental recess in the north wall of the tower chamber.

blendingsafdækningerne er ommurede, senest i forbindelse med lynnedslag 1985.

Tårnrummet er overdækket med et stjernehvælv,²⁸ der sandsynligvis først er opmuret i forbindelse med tårnbyggeriets afslutning og bæres af de ældre, murede forlæg til alle fire sider. Ribberne (jfr. fig. 8) er kvartstens, og i hvælvets øverste del er såvel hoved- som biriber udstyrede med et enkelt stormstigertrin af en tværstillet løber. De afrensede ribber ses at være udført i en art munkeskifte, idet de er opmurede af vekslende bindere i forbandt med kapperne og løbere uden; forneden to løbere for hver binder, foroven kun en.

Muligvis inden udgangen af middelalderen blev tårnets *†*fritrappeløbet erstattet af et *trappeløbet*, der nu prægnes stærkt af senere ændringer. Det ydre skalmuredes 1870 (jfr. fig. 5a og 7a) med moderne munkesten. Indtil da var de nederste 4½ alen af munkesten, det øvrige ombygget med små, gule teglsten.¹⁶ Forneden på sydsiden er en fladbuet dør og herover en høj, slank lysprække, trappens eneste lysgiver.²⁹ Trappen er opbygget af 13-16 cm tykke egebjælker, hvis afrundede ende, sammen med et mellem hver bjælke indskudt skifte af tegl, danner spindelen. Tømmeret, der delvis er genanvendt, er indlagt 1714,⁹ hvilket må indebære, at hele trappeløbet er ombygget. Væggene er forneden af munkesten, foroven små sten, og trappeløbet overdækkes aflige stik af bindere. Som overdør tjener døråbningen til den tidligere omtalte *†*fritrappeløbet (jfr. s. 2331).

Umiddelbart forud for skibets overhvælning blev der foretaget en *ommuring* af en ca. 2,5 m lang strækning af skibets sydmur (fig. 12) fra en højde af knap 1,5 m over jordsmon til den oprindelige murkrone. Ommuringen, der er placeret ud for hvælvenes østre vægpille og formentlig forårsaget af dennes planlæggelse, er udført af munkesten (26-27x12,5x8,9 cm) i munkeskifte; øverst er murværket afrettet med et rulskifte.

Skibets tre fag *hvælv* er opført i første halvdel af 1400'rne. De bæres af falsede væg- og hjørnepiller med vederlagene markeret af dobbelte kragbånd, let hulet skråkant over vulst, skilt af

Fig. 10. Indre, set mod vest. LL fot. 1982. - *Interior to the west.*

glat skifte.³⁰ De østre hjørnepillers kragbånd (fig. 7c) er hævet et skifte i forhold til de øvrige, hvilket muligvis er forårsaget af *†sidealtre*, der dog ikke har efterladt sig andre spor i pillernes murværk. Langs væggene, også den kun lidt ældre, ombyggede vestgavl, er spidse skjoldbuer, og fagene adskilles af spidse, ubehjælpssomt udformede gjordbuer. Hvælvene har halvtens, retkantede ribber og helstens overribber. I den sydvestre hvælvsvikkel er en tilmuret, fladbuet lem, og i de øvrige ses rektangulære spygat.

Nordre våbenhus, der sandsynligvis daterer sig til 1400'ernes første halvdel, er placeret ud for skibets nu forsvundne norddør og tjener i dag som ligkapel,³¹ dog undtaget dets sydligste, afskilte del, der 1900 (jfr. s. 2338) indrettedes til brug for et nu atter sløjft varmeanlæg. Bygningen omtales i 1750'erne og 1861 som mate-

rial- og kalkhus.³² Tilbygningen er opført af munkesten (27x12,5-13x8,5-9 cm) i munke-skifte over en kun lidt fremtrædende syld af rå kamp. I murværket optræder talrige sortbrændte bindere, der i blændingernes stik veksler regelmæssigt med røde sten.

Flankemurene afsluttes af falsgesimser, og gavlen (fig. 13) krones af syv brynede kamtakker. Gavlfladen prydes af fem høj blændinger med spidsbuet afdækning, den midterste tvedelt af en kort hængestav på en profileret konsol, trekvartrundstav over afrunding. I midterblændingen en rektangulær lyssprække, der indadtil udmunder i en fladbuet niche. Gavlens inderside har midtforstærkning. Af norddøren, der tidligere har været falset,³³ er bevaret østre vange, mens fladbuestikket og vestvangen er moderne; dørens let asymmetriske placering må oprindeligt have været mere markant. Vestmurens flad-

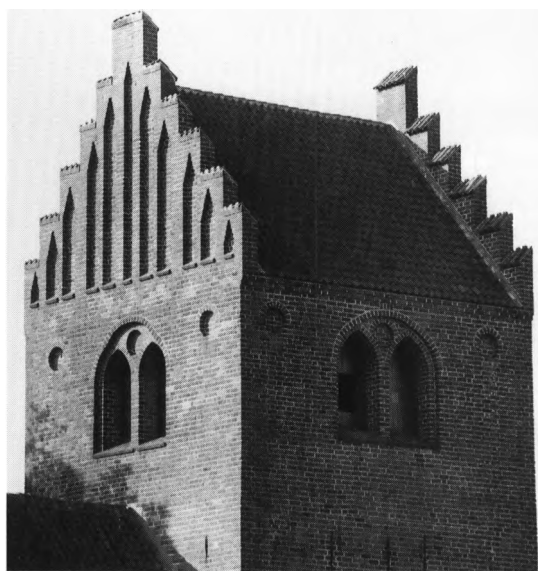

Fig. 11. Tårnets klokkestokværk, set fra nordøst (s. 2331). Mogens Vedsø fot. 1991. - *Belfry storey of the tower seen from the north-east.*

buede åbninger, længst mod syd en dør til det afskilte rum, nord herfor et vindue til ligkapellet, er begge moderne; dette gælder også en nu ved skalmuring udslettet lyssprække sydligst i østmuren.³⁴ Kapellets indre er glatpudset med

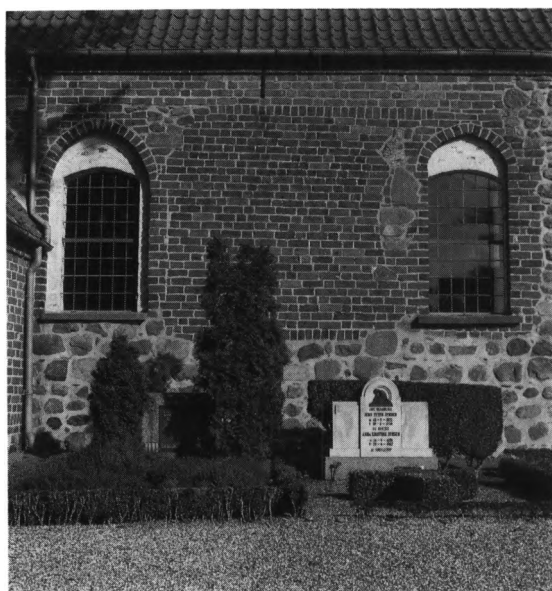

Fig. 12. Udsnit af skibets sydmur (s. 2332). Mogens Vedsø fot. 1991. - *Section of the south wall of the nave.*

fladt, gipset loft; fyrrummet, der endnu præges af sin tidligere anvendelse, har efter kaloriferens nedlæggelse fået fladt, pudset loft.

Kirkens *langhuskor* erstattede o. 1450 det oprindelige, væsentligt mindre *†*kor.³⁵ Materialet, der delvis må være nedbrydningsmaterialer fra den ældre bygning og den ligeledes fjernede triumfmur, er rå og kløvet kamp uden regelmæssig skiftegang, med tilhugne hjørnekæder; i fugerne en del indtrykkede teglbrokker. I østgavlens nordre del, nær tagfodshøjde, er en *helleristning* som den i tårnet.¹⁹ Taggavlens yderside og sydsidens muråbninger er af tegl. På nordmuren, fra loftsrummet over sakristiet, ses rester af den oprindelig puds, der ikke har dækket stenene helt, med fugeridser uden tilstræbt kvaderinddeling. Sydmurens øverste del synes at være resultat af en forhøjelse, der må have fundet sted allerede under opførelsen.³⁶ Langmurene afsluttes foroven af en ommuret falsgesims af tegl.

En falset, rundbuet *præstedør* i spidsbuet spejl, vestligt i østfagets sydside, er nu tilmuret med rå kamp. I dens rulskeftestik ses en bevidst farvevekslen mellem røde og sortbrændte bindere. Mod korets indre er døren fladbuet. I sydsiden er desuden to spidsbuede, falsede vinduer, der mod det indre udmunder i dybe, fladbuede nicher. Åbningerne er velbevarede, dog er der i lysningen sekundært, før 1861,¹¹ indskudt et spejl over den fladbuede støbejernsramme.

Blændingsgavlen tilhører en type, der optræder langs begge sider af Isefjorden.³⁷ I tagfodshøjde har gavlen to savskifter, skilt af et glat skifte. Foroven afsluttes den af 11 kamtakker, hvorunder et tilsvarende antal højblændinger, der alle tvedeles af en kort, konsolbåren hængestav.³⁸ Afdekningerne er vekselvis vandrette og spærstikformede, hovedparten af sidstnævnte kronet af en rudeformet blænding; midterblændingen afsluttes af to små trappestik. Gavltekantens inderside er af rå kamp.

Korets indre har fra opførelsen været disponeret for hvælv, der bæres af spidse, helstens skjold- og gjordbuer på falsede piller.³⁹ Overgangen mellem pillernes midterste led og de halvtstens retkantede ribber formidles af en tegl-

sten med to affasede hjørner. I alle hvælsvikler er bevaret rektangulære spygat. En uregelmæssighed i nordre ende af giordbuen mellem de to hvælvfag, ca. 260 cm over gulvet, antyder placeringen af den 1865 fjernede korbuebjælke, jfr. krucifiks, eller korgitteret. Sydveggen har under østre vindue en vandret afdækket *gemmeniche*, størrelse: ca. 45x45x30 cm, underkant ca.

90 cm over gulvet. I forbindelse med Niels Larsen Stevns' freskodekoration af østvæggen, jfr. kalkmalerier, er denne blevet skalmuret. 1850 nævnes, at samme væg havde en beklædning af brædder.⁴⁰

I forlængelse af korets fuldførelse har dets større murhøjde affødt en tilsvarende *forhøjelse* af skibets langmure. Materialet er ret store, rå marksten, dog er over den tidligere (s. 2332) omtalte ommuring af sydmuren anvendt fire skifter tegl. Herover er murene afsluttet af en tre skifter høj, moderne ommuret, falsgesims. Samtidig hermed indsattes i sydsiden to vinduer, jfr. s. 2338.

Søndre våbenhus er opført i begyndelsen af 1500'erne ud for skibets syddør; muligvis som afløser for et ældre *†våbenhus*, jfr. s. 2336. Byggematerialet er munkesten (27-28,5x13-13,5x9 cm) i munkeskifte over syld af rejste marksten. Den nordligste del af vestmuren er moderne skalmuret.

Langmurene afsluttes af falsgesimser. Gavltrekanen krones af 11 let brynede kamtakker (fig. 14), hvorunder fladen udfyldes af et tilsvarende antal slanke højblændinger med stejle trappestik. Blændingerne er parvis grupperede omkring midtblændingen, hvori en smal, fladbuet glug. Gavlkompositionen er omtrent identisk med tårnets gavle (jfr. s. 2331) og er sandsynligvis udført af samme værksted. Den fladbuede, indvendig faldede dør midt i gavlen er formentlig indsat 1865; fire år tidligere var døren fladbuet i spidsbuet spejl.¹¹ Østsidenes rundbuede vindue er sandsynligvis samtidigt med den nuværende døråbning.

I våbenhusets indre prydes langmurene af en helstens dyb, fladbuet niche. Loftets bjælker er okkerfarvede, mens brædderne er grå. En lem i loftet giver adgang til kirkens loftsrum; 1603⁹

omtales en endnu 1861 bevaret trappeopgang omgivet af en bræddevæg med en dør.¹¹

Sakristiet er føjet til nordsiden af korets østfag i tiden o. 1525. Materialet er, som ved kirkens øvrige tilbygninger, munkesten i munkeskifte over en syld af rejste kampesten; desuden indgår enkelte marksten spredt i murværket. Et markant skift i teglstenenes størrelse og farve tre til fire skifter under gesimsniveau antyder et, formentlig kun kortvarigt, byggestop under opførelsen.⁴¹

Flankemurene afsluttes af falsgesims. Gavlen (fig. 15) er kronet af ni kamtakker. Korresponderende hermed prydes gavltrekanen af en blændingsdekoration delt i to etager af et savskifte i højde med overkanten af nederste kamtak; yderligere et markerer tagfoden. Blændingerne er alle vandret, falset afdækket. Gavldekorationen tilhører en ofte i Vestsjælland forekommende type, jfr. Holmstrup (s. 1814). Trekantens inderside har midtforstærkning. Gavlens rå gennembrudte dør er indsat før 1861;¹¹ i det ydre er den uden stik, mens lysningen og den indre niche er fladbuet. Østmurens sekundære, rundbuede vindue er opmuret i den oprindelige, nu i det ydre forvanskede, fladbuede vinduesåbning, der har dobbelt fals mod

Fig. 13. Nordre våbenhus, set fra nord (s. 2333). HJ fot. 1982. - North porch seen from the north.

Fig. 14. Søndre våbenhus, set fra sydvest (s. 2335). HJ fot. 1982. - *South porch seen from the south-west.*

det indre, og har haft enkelt fals udadtil. Forneden i samme murs nordre ende ses en tilmuret lysåbning til en $\dagger$ gravkrypt. Den falsede åbning er vandret overdækket, spærstikformet i lysningen.

Det indre er overhvalvet med et samtidigt hvælv, der hviler på en spids, helstens skjoldbue

Fig. 15. Sakristiet, set fra nordøst (s. 2335). HJ fot. 1982. - *Sacristy seen from the north-east.*

mod koret. Til dette leder en fladbuet dør med fals mod sakristiet.

$\dagger$ Våbenhus? Vinduesforholdene i skibets sydside antyder tilstedeværelsen af et våbenhus forud for det nuværende. I 1200'rne ombyggedes det østre vindue, mens det vestre, muligvis på grund af taget over en ældre, mindre tilbygning, forblev uændret indtil hvælvs-lagningen, hvor det tilmuredes, jfr. s. 2329.

$\dagger$ Benhus? 1594-95 nedbrødes »benkisten«, og benene lagdes i jorden.⁹

$\dagger$ Støttepille? 1814 nævnes to støttepiller på tårnets sydside, hvoraf de ene uden tvivl er det eksisterende trappehus.⁴² Den anden $\dagger$ pille, hvis placering ikke kan bestemmes med sikkerhed, er muligvis identisk med en, der 1732 opførtes på kirkens sydside.⁴³

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelse. Kirkens bevarede regnskaber fra 1578 og fremefter giver et usædvanlig rigt indblik i kirkens løbende vedligeholdelse med talrige årligt tilbagevendende småreparationer. En mere omfattende istandsættelse gennemførtes 1711-17 ifølge en $\dagger$ bygningstavle af lindetræ,⁴⁴ der sidstnævnte år opsattes af professor Georg Frederik Frank de Franckenau i tredje fags nordside. Tabellen, der var skåret af billedhuggeren Johan Christopher Sturmberg og stafferet af maleren Anders Nielsen,⁹ bar indskriften:

D.O.M.S.

Favente Numinis Divini gratia & auspiciis Augustissimi Dni Friderici Quarti Daniæ, Norvegicæ, &c. Regiæ Academiæ Havniensis Rectore Joh. Bircherodio Jani Filio & Templi Curatore Georgio Frederico Franck de Franckenau, Med. Prof. Reg., Ao. Reparata Salutis MDCCXI, medios inter bellorum æstus depopulante simul Metropolin Daniæ dira lue Epidemica Grevingsium hocce Templum reparari coeptum, & tecto laminis plumbeis tegulisque noviter instructo, moenibus item temporum injuria collapsis pristino nitori restitutis, faustum hæc totius ædis renovatio nacta est finem Anno illo auspiciatissimo qvo

Den Vo, prostrato aC VICto Te Papa, trIVMphans
LVtherana arCtos ga VDla Magna tVLIi

(Ved det guddommelige Forsyns naadige bistand og under Ledelse af Frederik d. 4des, Dan-

Fig. 16. Indre, set mod øst. LL fot. 1982. - *Interior to the east.*

marks og Norges høje Herre o.s.v. paabegyndte man, dengang da Johan Birkerod Jensen var Rektor ved Københavns kgl. Højskole, og da Georg Fr. Franck de Franckenau, kgl. Prof, med., i Aaret 1711 efter den genvundne Frelse var Kirkens Patron, midt under Krigens Lue og samtidig med, at en grum Smitsot hærgede Befolkningen i Danmarks Hovedstad, Istandsættelsen af denne Kirke i Grevinge og efter at Taget paany var paalagt med Blyplader og Teglsten og ligeledes de ved Tidernes Ugunst sammenstyrtede Mure, genopførte i deres gamle Pragt, naaede den gamle Kirkes Fornylse sin Fuldførelse i hint varselsrige Aar, da, efter at du, Pave, paany var strakt til Jorden og overvunden, det triumferende lutherske Norden bragte store Glæder).⁴⁵ De fremhævede bogstaver i hvor af de to afsluttende verselinier danner årstallet 1717, henholdsvis MDCCVVII og

MDCLLVVII. Sekundært, muligvis 1726, var nederst på tavlen tilføjet: »Pastore Petro Lundt Olai Filio« (Peder Olufsen Lundt var præst).⁴⁶

1748 indføjede Ludvig Holberg - på Universitetets vegne — en efterskrift til regnskabet, ifølge hvilken den store reparation året før ikke burde have været udført uden forudgående syn, »thi intet andet bevis haves, end at der er betalt 62 rdl. for arbejde og materialer«.⁴⁷ Til gengæld synes kirken ikke at have undergået større ændringer før ved den omfattende restaurering 1865 (arkitekt Christian Hansen), hvor alt murværk - undtagen trappehuset - afrensedes. Ved istandsættelsen, hvis erklærede formål var at føre kirken »tilbage i sin oprindelige form«,⁸ afrensedes tillige alle hvælpiller, -buer og -ribber. En restaurering 1972-73 (arkitekterne Rolf Graae og Erling Jessen) var, for bygningens vedkommende, nærmest af konserverende art,

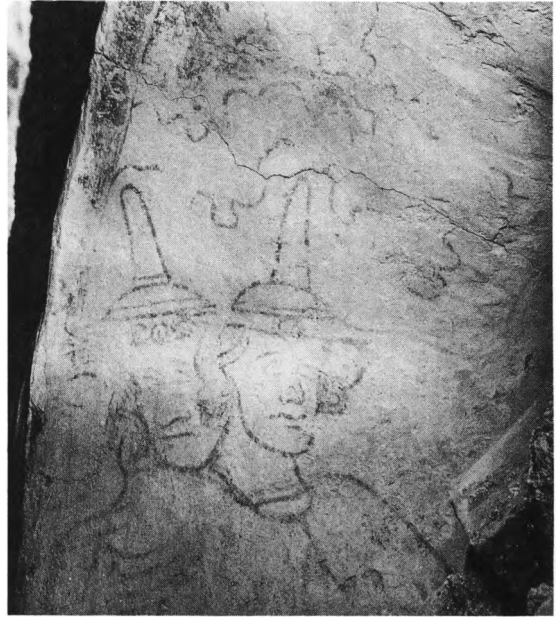
idet en foreslået pudsning og hvidtning af hvælvrubber og -piller samt en ændring af vinduesformen ikke bragtes til udførelse.

Gulvet i skibet og søndre våbenhus er belagt med røde, kvadratiske fliser, i koret, tårnrummet og sakristiet med røde teglsten på fladen uden fuge, under stolestaderne er plankegulv; alt fra restaureringen 1972-73. Gulvene i kor og tårn er hævet et trin over skibet, i hvis midtergang en kokosløber. I ligkapellet ligger grå skiferfliser.

†*Gulve*. 1594-95 blev kirkens ↑alter nedbrudt og stenene anvendt til reparation af gulvet; 1630-31 og 1677 lægges gulv af henholdsvis 500 og 400 »astrag«. 1861 bestod korets gulv dels af røde mursten, dels af røde og gule teglfliser, dog ikke sammenblandet, men i forskellige afdelinger. I skibets midtergang var gule sten på kant i »flammeformand« (sildebensmønster?), i stolestaderne røde og gule sten på fladen, i staderne nærmest koret dog brædder. I tårnet gulv af gule tegl på fladen med to trin. Våbenhuset havde gulv af røde mursten på fladen og sakristiet af fyrrebrædder.¹¹ Gulvene måtte omlægges 1891, da de sank på grund af de gamle begravelser.⁸

Vinduer. To spidsbuede, falsede vinduer i skibets sydside (fig. 12) er indsat kort efter korets ombygning, jfr. s. 2334, idet dettes lysåbninger tydeligvis har dannet forbillede. De indre fladbuede nicher har toppunkt noget højere end hvælvenes skjoldbuer, hvilket må være foranlediget af ønsket om at skibets vinduer skulle have samme højde som korets.⁴⁸ I østvangen af vestre vindue er anvendt en teglsten med mønster af krydsende linier indridset før brændingen. I begge åbninger er indsat spejl som i koret, desuden har det østre, smallere vindue fået bort-hugget sine false, hvorved er opnået ensartet lysningsbredde i alle fire vinduer.

Det fladbuede vindue i nordsidens fjerde fag er ældre end 1786-87, idet der nævnte år anskaffedes seks jernrammer til kirkens vinduer;⁴⁹ udvendig er vinduet ommuret 1870 samtidig med, at der indsattes endnu et vindue i faget øst herfor.¹⁶ Sidstnævnte må have haft en ældre forgænger, idet et vindue⁵⁰ på dette sted tilmuredes 1717 i forbindelse med ophængning af en ↑byg-

ningstavle, jfr. s. 2336. Førstnævnte år synes de syv eksisterende støbejernsrammer anskaffet.

Tagværkerne må i hovedsagen stamme fra restaureringen 1865. Over langhuset er et dragerstolstagværk af fyr med et enkelt lag hanebånd; tilbygningernes tagværker er ligeledes af fyr, dog iblandet en del genanvendt egetømmer.

†*Tagværker*. På tårnets østside ses, i form af forskelle i murværkets forvitningsgrad, spor af skibets oprindelige, lavere tagrejsning.

†*Tagbeklædning*. Ifølge Lyder Høyer var kirkens tage på langhusets nordside og sakristiet blytækt, mens den resterende del var tækket med »munke og nonner«, der gradvist erstattedes af vingetegl.⁵¹ Omfattende reparationer på blytaget nævnes i årene fra 1590. Der lånes bly i tavler af Vig kirke, året efter sælges bly i København,⁵² 1592-93 omstøbes en del af tagpladerne, og der købes bl.a. nye bly søm af Morten blystøber og Søren Jacobsen i Nykøbing. Efter disse arbejder måtte tagtegl og rygning understryges.⁹ Langhusets blytag blev nedtaget 1735,⁴⁷ mens sakristiets bevaredes indtil 1826.⁴⁰ Den pille på tårnets sydside, der 1808 manglede adskillige blyskiver,⁴² er formentlig trappehuset eller eventuelt ovennævnte ↑støttepille.

Opvarmning. 1879 opsattes to ↑kakkellovne, en i tårnets nordside og en i andet fag fra øst. 1900

Fig. 17a-b. Kalkmalerierester fra o. 1275 i det østligste nordvindue af det oprindelige skib. a. Helhed, b. Udsnit, jøder (s. 2340). Erik Mikkelsen fot. 1972. - *Traces of mural paintings c. 1275 in the most easterly north window of the original nave. a. In its entirety. b. Detail with few s.*

indrettedes en gennem flere år planlagt ↑kalorifer i sydenden af nordre våbenhus.⁸ Varmeapparatet fandtes allerede to år senere utilstrækkeligt, men først 1917 øgedes kapaciteten. 1954 blev varmeværket erstattet af elopvarmede radiatorer i kirkerummet.

Kirken, der tidligere var pudset og hvidtet, står i dag såvel ude som inde stærkt præget af de 1865 gennemførte afrensninger. Samtlige tage er hængte med røde vingetegl.

Et *glasmaleri*, udført af Gerda Swane med motiv fra Matt. 18,2, er 1961 indsat i tårnets vestvindue.

KALKMALERIER

Levn af en senmiddelalderlig udsmykning af langhusets andet hvælv, d.e. andet fag i det nye kor, fra 1400'ernes tredje fjerdedel, er fremdraget, formentlig i forbindelse med restaureringen 1865, og 1973 underkastet en rensning med let retouche ved konservator Knud Simonsen. Året forinden var på langhusets vægge og hvælv afdækket diverse fragmenter, som imidlertid alle overkalkedes påny. Østvæggen dækkes af freskomaleri, der forestiller Opstandelsen og Himelfarten, udført af Niels Larsen Stevns 1924.⁵³ Allerede en halv snes år tidligere havde sogne-

præsten, Hans Peter Hansen Gjevnøe, en barndomsven af maleren, med opbakning fra menigheden fremsat ønske om udsmykning af væggen bag den nygotiske tavle, som dengang stod på alterbordet, og Larsen Stevns fremkom 1915 med en række forslag. Et var rent ornamentalt et andet (fig. 20), bestod af fire felter hvori Peter og Johannes i løb mod Kristi grav, Englene vælter stenen fra graven, Kristus og Magdalene (*noli me tangere*) samt apostlene fisker og opdager Kristus inde på land. Men kirkeeejeren, dvs. Københavns Universitet, repræsenteret af kgl. bygningsinspektør Martin Borch afviste udkastene. I stedet for tegnede han en ny ramme til Adam Müllers maleri fra 1838 (sml. fig. 23). Tanken blev imidlertid ikke opgivet, og efter Martin Borchs afgang 1923 lykkedes det bl.a. ved professor Oscar Andersens medvirken at virkeliggøre ideen.⁵⁴

1) O. 1275, muligvis i forbindelse med ændringen af belysningsforholdene (jfr. ndf.), har *skibets vægge* fået en udsmykning, hvoraf levn er bevaret på overvæggene, navnlig i nord, hvortil kommer fragmenter, som var synlige 1972.

Malerierne har været anbragt i en 2,2 m høj frise, indrammet af røde, ca. 10-12 cm brede borter med gul afstrikning. Den øvre rammebort løber langs underkanten af hullerne efter de

Fig. 18. S. Katarina. Kalkmaleri o. 1475 i søndre svikkel af østkappen i andet fag (s. 2341). LL fot. 1982. - *St. Catherine. Mural painting c. 1475 on the south spanrel of the east cell in the second bay.*

Fig. 19. Smertensmand. Kalkmaleri o. 1475 i østre svikkel af sydkappen i andet fag (s. 2341). LL fot. 1982. - *The Man of Sorrows. Mural painting c. 1475 on the east spanrel of the south cell in the second bay.*

oprindelige loftsbjælker, og tilsyneladende har der kun været denne ene højsiddende frise, hvis nedre begrænsning formodentlig har flugtet med vinduernes underkant.

Emnet for nordvæggens malerier har været Jesu lidelseshistorie. Bedst bevaret er en korsfæstelsesfremstilling på overvæggen ud for tredje fags østre hvælvlomme, d.e. tæt ved det oprindelige skibs nordøstre hjørne. Her ses de indridsede glorier tilhørende Kristus, Maria og Johannes; desuden Kristi højre hånd, naglet til korstræet og Marias hoved samt hendes hænder, løftet i bøn. På væggen under hvælvet skjoldbue afdækkedes dele af Marias kjortel (fig. 48), hvis foldekast var tegnet med dramatisk knækkede linjer.

Vest herfor ses i det oprindelige vindues øvre dele yderligere levn (fig. 17): Vinduesåbningen kantes af en afstribet rammebort, svarende til billedfrisens. På vestre smig ansigter af tre jøder med karakteristiske hatte, i buetoppen skyformationer og i østre smig en halvcirkulær figur, muligvis en trækrone? Over vinduet er omrids af endnu et antal jødehatte og herunder, lige ved vinduets kant, en stråleglorie. Måske har disse levn sammen med vinduesudsmykningen udgjort et korsegangsbillede, mens Nadveren kan have været malet vestfor, hvor der nu anes ni stråleglorier, indridset i pudsens omkring et meget tydeligt bevaret ansigt. — På smigene af væggens oprindelige vestvindue er der blot utydelige farvespor, og på vægstykket umiddelbart vest herfor ses to indridsede glorier samt en stjerne.

På skibets søndre væg er kun få dele af frisens afstribning bevaret. Ved undersøgelsen 1972 afdækkedes på væggen i tredje fag, vest for vinduet, supplerende malerirester; de viste den nøgne højrefod af en stående kjortelklædt skikkelse, som muligvis har holdt en stav i sin højre hånd.

Malerierne er udført på et ganske groft puds-lag, som dækker den oprindelige vægbehandling og desuden strækker sig ind over tilmuringen af sydvæggens ældste østvindue, der inden udgangen af 1200'rne afløstes af et nyt og større (jfr. s. 2329). Karakteristisk er de indridsede glo-

Fig. 20. Udkast fra 1915 til udsmykning af østvæggen (s. 2339). Foroven til venstre Peter og Johannes i løb mod Kristi grav, englene vælter stenen fra graven, Kristus og Magdalene samt apostlene fisker og opdager Kristus inde på land. I midten nygotisk altertavle, nu præsterækketavle (s. 2359). Akvarel ved Niels Larsen Stevns. I Stevns Museum. Lille Heddinge Rytterskole. - *Watercolour sketch from 1915 for decoration of the chancel's east wall by Niels Larsen Stevns. Peter and John run towards the sepulchre; the angels roll away the stone; Christ and Mary Magdalene; the apostle are fishing and see Christ on the shore. Neo-Gothic altar-piece at the centre, now a board listing the names of the incumbents.*

rier. Til figurene, hvis farvelag på overvæggene hovedsagelig er afbleget og slidt bort, er benyttet rødbrune konturstreger. Herudover konstateres rester af okkergult og gråt, mens baggrunden har været blå. Malerierne synes overhvidtede inden hvælvslagningen.

2) O. 1475 er hvælvkapperne i det nye *langhuskor* udsmykket med billeder, hvoraf kun to i sviklerne med tilhørende ornamentik på hvælvbuerne er bevaret på det andet hvælv. Her ses i østkappens søndre svikkel en stående helgeninde (fig. 18), muligvis S. Katarina, med udslået jomfruhår og i den løftede højre hånd et sværd, mens venstre hånd viser et naglegab.

I sydkappens østre svikkel er fremstillet Kristus som smertensmand (fig. 19), siddende tornekrønet og nøgen på en stenblok med lidelsesredskaberne svøbe og ris. Herunder sås tidligere et grotesk $\ddot{h}$ oved (sml. fig. 46). — Billedbaggrunden udfyldes af stregstjerner og rosetter, mens der på hvælvbuerne er bølgeranker og båndomvundet stav.

Billederne er malet med blegrødt, ledsaget af okkergul skyggetegning og dodenkopprøde konturer; sidstnævnte farve er tillige benyttet til mønstre og ornamentik.

3) (Sml. fig. 22) 1924 udmalede Niels Larsen Stevns *østvæggen* med to motiver, Opstandelsen og Himmelfarten, der er rykket ud til siderne under hensyn til altertavlen, som først 1973 fjernedes fra alterbordet (fig. 16). I opstandelsesscenen går Kristus ud af graven, hvis sten en engel har væltet bort; i forgrunden ligger de lamslåede krigere. Himmelfartsbilledet viser apostlene i en kreds, de fleste knælende, med blikket løftet mod den lille Kristusskikkelse på vej mod himlen. Løgplanter, roser og andre vækster skyder op overalt.

Farverne er hovedsagelig grønt i flere nuancer, dragterne er hvide, himlen gråhvid, bag solens stråler grøngul.

†*Kalkmalerier.* 1) O. 1550-1600? er der på nordvæggen i det østligste fag malet et epitafium eller en præsterækketavle, hvoraf en ge-

sims var tydelig. Samtidig hermed var hele væggen farvet med rødt (okseblod).⁵⁵

2) O. 1700 er der på nordvæggen i andet hvælvfag malet et draperi (fig. 45), holdt i gråt med sorte folder og gule bånd. Draperiet, hvortil kendes flere paralleller,⁵⁶ har indrammet epitafiet fra o. 1700, som tidligere var opsat her.

INVENTAR

Oversigt. Forholdene i ældre tid er langt bedre oplyst end normalt. Det skyldes, dels at kirkens arkivalier, muligvis på grund af tilhørsforholdet til Universitetet, er bevaret tilbage til 1578, dels en detaljeret betretning om sognet nedskrevet 1750 af den daværende, meget historisk interesseret degn Lyder Høyer. Be-klageligvis er der foretaget udskiftninger af inventaret i en sådan grad, at de skriftlige kilders sjældne rigdom ikke kan udnyttes optimalt.

Som det oftest er tilfældet ses den romanske døbefont dog stadig i kirken. Solgt er derimod både en middelalderlig altertavle og en fra 1500'ernes sidste tiår; en jævndreng alterbordsforside befinder sig i Odsherreds Museum sammen med få rester af samtidige stolestader. Men prædikestolen, med reliefskåret årstal 1604, er bevaret omend ikke med sit oprindelige udseende; af regnskaberne fremgår, at faget nærmest væggen blev tilsat 1650, og 1621 var felternes evangelistfigurer anskaffet. Ved samme tid opstilledes endvidere et pulpitur i skibets vestende. Det er sandsynligvis nedtaget ved restaureringen o. 1865. Nogle lister med tandsnit, æggestav og tungeprofiler, som er fundet på en gård i sognet, kan stamme herfra eller fra et *†*stolestadepanel. Alterskranken er ligesom prædikestolen sammenstillet af dele fra forskellig tid, de ældste fra 1722, de yngste fra 1972. Forrige århundrede repræsenteres af stolestaderne, prædike-stolshimlen og pengeblokken, endvidere en altertavle, der blev omdannet til præsterække-tavle, da en ny anskaffedes 1916.

Alterbord, fra 1972, af grå Jämtlandssten. *†Alterborde*. Det tidligere bord, fra 1850, var af mursten, som 1918 fremtrådte pudset og rødkalket. Det bestod af en formur og to sidemure, hvorefter var spændt en fladbue; ovenpå lå en fyrretræsplade med voksdug.¹¹ Dets forgænger kendes ikke, lige så lidt som det »gamle alter«, der 1594 blev nedbrudt, hvorefter stenene brugtes til reparation af kirkegulvet.⁹ Det kan dog ikke udelukkes, at denne oplysning gælder et *†sidealter*.⁵⁷

**Alterbordspanel* (fig. 21), fra 1500'ernes sidste fjerdedel, muligvis opstillet i forbindelse med nedbrydningen 1594 af det gamle alter og anskaffelsen af en ny altertavle 1598 (sml. dog *†alterborde*). Det tilhører en på egnen velkendt type, hvis svikkelmedaljoner med deres karakteristiske reliefskårne hoveder henfører panelet til Harmen snedkers værksted, sml. Højby og Fårevejle (s. 2155, fig. 47-48 og s. 2426, 2439).

De to bevarede felter er af fyr og måler 95x141 cm. Af dekorationen resterer de kannelerede pilastre mellem felterne og rosethovederne i de glatte svikler. På rester af rød og grøn farve og i de øvre smalfyldinger sort eller mørkeblå. I forbindelse med altertavlen beskriver Lyder Høyer »alterfoden med adskillige bibelske historier afmaled«:⁵⁸ I den første tavle (felt) på højre side, mod syd, som vendte mod degnestolen (i korets sydvestre hjørne), sås Himmelfarten og derunder den latinske indskrift: »Emissio sp(irit)vs s(ancti) acto(rum)«. I det andet felt, på venstre side mod nord Jesu fødsel over: »Nativitas Christi«. Her anes endnu staldens tegltag, svarende til fremstillingen i Højby. Hvad der havde været for enderne af altret var »udslettet og ukendeligt«. I Højby, hvor forsidsens motiver er identiske med de her beskrevne, ses på det bevarede sydpanel to evangelistbilleder (s. 2154, fig. 46, sml. Asnæs).

Panelet blev muligvis fjernet ved opførelsen af det *†alterbord* 1850, efter at et svampeangreb på alteret 1849 var nået til foden af den smukke

Fig. 21. *Alterbordspanel fra 1500'ernes sidste fjerdedel, nu i Odsherreds Museum (s. 2342). NE fot. 1990.
- *Altar frontal from the last quarter of the 16th century, now in Odsherreds Museum.

Fig. 22. Udkast af Niels Larsen Stevns til udsmykning af østvæggen, sml. fig. 16 og 20 (s. 2341). I forgrunden: alterbord (s. 2342) med altertavleramme tegnet af Martin Borch 1916 (s. 2344) til maleri fra 1838 (sml. fig. 20), fjernet fra alterbordet 1973, og alterskranke (s. 2350). I Stevns Museum, Lille Heddinge Rytterskole. - *Proposal in watercolour by Niels Larsen Stevns for the decoration of the chancel's east wall, cf. fig. 16 and 20. In the foreground: altar and altar rail.*

altertavle, hvorfor hele »alterfoden« måtte borttages. 1904 fundet på loftet på en gård i Grevinge, hvorfra det erhvervedes til Odsherreds Museum (inv. nr. H 1158).

†*Alterklæder.* 1620 gav Laurids Sørensen degn i sjælegave for sin hustru et alterklæde af rødt »engelst« med røde silkefrynser, og 1641 indkøbtes 6 alen karmoisinrødt fløjls og 11 lod 3 kvint guldknipling samt silke til et nyt klæde. 1677 anskaffedes et nyt af gult damask i stedet for det, der var blevet stjålet, og 1697 erhvervedes et af karmoisinrødt fløjls med guldposement. 1719 anføres en udgift til en damaskes dug (dvs. et stykke damask) til alterklæde,⁹ og 1741 købtes

voksdug til at beskytte det ny alterklæde mod fugt, men først 1747 ses udgift til et nyt klæde.⁵⁹ Præsteindberetningen 1755 opregner et ældre alterklæde af karmoisinrødt fløjls og et nyere af »colour de Rose« fløjls, sidstnævnte givet af professor [Balthazar] von Buchwald,⁶⁰ siden 1739 professor medicinæ ved Københavns Universitet. 1830 betegnes alterklædet gammelt og slidt, hvorefter et nyt, af fløjls, anskaffedes. Allerede 1839 var det meget falmet og 1848 angrebet af svamp (sml. altertavle), hvorfor det mellem gudstjenesterne skulle opbevares i præstegården.⁴⁰ 1861 nævnes et karmoisinrødt klæde med to rækker guldgaler fornedet og foret med

Fig. 23. Altertavle fra 1916, tegnet af Martin Borch, med maleri fra 1838 forestillende Kristus i Emmaus af Adam Müller, overført fra en ældre tavle, sml. fig. 42 (s. 2344). LL fot. 1982. - *Altar-piece from 1916, drawn by Martin Borch, with a painting from 1838 of Christ in Emmaus transferred from an older altar-piece (cf. fig. 42).*

rødt shirting.¹¹ - Lyder Høyer anfører en flad *fyrreplade* fra 1749 til alterklæderne,⁶¹ muligvis til at lægge på alterbordet (s.d.).

†*Alterdug*, skænket 1674 af ærlig og vellærde karl Jørgen Herman Menkel, af klosterlærred med kniplinger.⁹

Som *alterprydelse* tjener et kors udført i glasmosaik efter forslag 1973 af Ingolf Røjebæk.

Altertavler. 1) Opstillet 1840, da der betales for transport og opstilling af tavlen.⁶² I den nygotiske indfatning (fig. 42),⁶³ der nu tjener som præsterækketavle (s.d.), sad oprindeligt billedet af Kristus i Emmaus (se nr. 2),⁶⁴ der 1916 fik en ny ramme; den gamle henstilledes i sakristiet, hvor den stadig stod 1918.⁶⁵

2) (Fig. 23) fra 1916, udført efter tegning af Martin Borch,⁶⁶ med kraftigt udskåret, forgyldt bladværk og store blomster samt foroven laurbærkrans hvori Jesumonogram. I postamentet en glat, sortmalet fylding med gylden fraktur-

indskrift, som citerer: »Luc: 24, 30-31« overført fra tavle nr. 1.¹¹

Maleriet, som er signeret: Adam Müller 1838, er udført med olie på lærred og måler 149,5x108 cm. Motivet er Kristus i Emmaus. Det runde bord dækkes af en hvid dug, Kristus bærer blå kappe over rød kjortel; baggrunden er mørk, i vindues- og døråbningen fortøner landskabet sig.⁶⁷ Siden 1973 anbragt ved nordvæggen i skibets vestligste fag.

†*Altertavler*. 1598 solgtes en liden gammel altertavle for 1 mk. og en ny anskaffedes. Allerede 1589 opføres udgift for vognskud (dvs. træ), der hentes i Lybæk, til en altertavle.⁹ Patronen, dr. Anders Christensens karl og bønderne hjemførte den og betales i forbindelse hermed for 54 måltider.⁶⁸ I de følgende år fik patronen, der havde lagt ud, refusion i naturalier: rug og byg; først 1608 synes kirkens gæld at være afviklet.⁶⁹ Ifølge Lyder Høyers beskrivelse rummede tavlen på hans tid en fremstilling af Nadveren og derunder henvisning til 1 Corr. 11,26: Saa ofte som I æde dette Brød og drikke denne Kalk, forkynnder Herrens Død, indtil han kommer.⁵⁸ Tilblivelsestidspunktet antyder imidlertid, at maleriet næppe er oprindeligt, men snarere indsat i forbindelse med en staffing 1622 udført af Laurids Hansen i København,⁹ eller måske først 1726, da provst Bhies enke lod koret staffere (jfr. †korbuebjelke).⁶⁰ Sandsynligvis har der fra begyndelsen været malet indskrift, som f.eks. på tavlen fra 1596 i Sigersted, der har tekst i alle felter.⁷⁰

1904 oplystes, at den gamle altertavle, som havde været på en gård i landsbyen, var solgt, og nogle sager, der havde ligget på loftet samme sted, kommet til Odsherreds Museum.⁷¹ Heriblandt var et **diademhoved*, ca. 23 cm højt, med rester af forgyldning på glorien, hudfarve på ansigtet og rød mund, samt en del af en **herme* (fig. 49a-b), nu 21 cm høj, som muligvis stammer fra denne tavle, men også kan tænkes at have siddet på f.eks. et *†skab* (inv. nr. H 863 og H 864).

Krucifiks, galvanoplastisk kopi efter et arbejde af J. A. Jerichau 1853.⁷² Oprindeligt på alterbordet, i hvert fald siden 1982 i ligkapellet.

Alterkalk (fig. 24), fra 1674, bægeret fornyet 1887.⁷³ Nuværende højde 22 cm. Over sekstunget fodplade har den ret flade fod en bred vulst hvorover platte. Foden er hamret op i keglestub, som når op til knoppen og seksdeles af brede punselfurer. Den fladtrykte knop har seks runde tunger, hvorover et kort cylinderformet skaftled. Til det store bæger, som allerede 1862 ønskedes forstørret, så at kalken kunne bruges til 24 altergæster på én gang,⁴⁰ er overført giverindskriften fra det ældre med graverede versaler på latin: »Grevinge Kirche Kalch Patrono Doct(ori) Erasmo Bartholino et Pastore D(omi)n(o) Paulo Melissæo An(no) 1674« (Grevinge kirke kalk under patronen, dr. Rasmus Bartholin [anden medicinske professor 1671-80] og præsten hr. Poul Bhie⁷⁴). Under dette påloddede »skjold« er graveret Universitetets våben over frakturindskriften: »Fornyet i Aaret 1887«. Tre stempler under mundingsranden: mestermærke for Peter Hertz (Bøje 1033), Københavnsmærke (18)87 og gardeinmærke for Simon Groth. 1877 betalt P. C. Christensen i Sorø for at rette og forgylde det ÷bæger, disk og æske til brødet.⁷⁵ 1908 foreslog synet, at kalken formindskedes ved at indsætte en bund, »da der gik for meget vin til spilde efter de nye hygiejneregler«.⁸

Disk, ældre, antagelig anskaffet enten samtidig med kalken, der blev skænket 1674, eller oblatæske fra 1701. Tvm. 14 cm. Glat, med graveret cirkelkors på fanen.

Oblatæske (fig. 25), skænket 1701,⁷⁶ cylinderformet, 4,5 cm høj, tv. 8,5 cm. På siden graverede våbener som alterkandens og med skrivekrift: »Anno 1701 hafver Ritmester Christian Liebmann Leegel og hans Frue Ingebore Leegels gebohrne Lohsen gifven denne eske til Grevinge kirche Gud til ære og Kirchen til Zirat«. Desuden uidentificeret stempel (fig. 50). På lå-

Fig. 24. Alterkalk fra 1674, jfr. graveret indskrift overført til det 1887 fornyede bæger, hvorpå desuden ses patronens, dvs. Universitetets graverede våben (s. 2345). LL fot. 1982. - *Chalice from 1674, cf. engraved inscription transferred to the renewed cup, 1887, on which are also displayed the engraved arms of the patron, the University of Copenhagen.*

Fig. 25. Oblatæske skænket sammen med alterkanden (fig. 26a-b) 1701 af ritmester Christian Liebmann Leegel og fru Ingeborg født Lohsen (s. 2345). LL fot. 1982. - *Wafer box donated together with the wine jug (fig. 26a-b) in 1701 by Christian Liebmann Leegel, Captain of the Horse, and his wife Ingeborg, born Lohsen.*

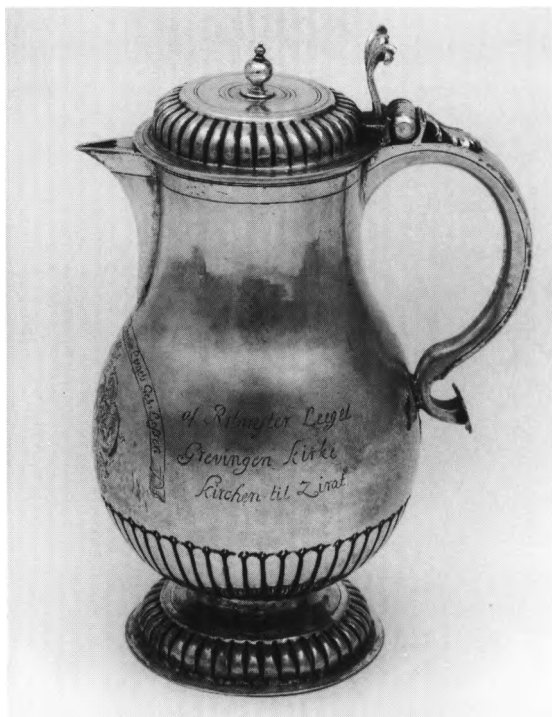

Fig. 26a. Alterkande nr. 1 skænket sammen med oblatæsken 1701 af ritmester Christian Liebmann Leegel og fru Ingeborg født Lohsen. Udført af Christen Jensen, København (s. 2346). LL fot. 1982. - *Wine jug no. 1 donated together with the wafer box in 1701 by Christian Liebmann Leegel, Captain of the Horse, and his wife Ingeborg. Made by Christen Jensen, Copenhagen.*

get et graveret krucifiks. 1784 betages madame Winther for at forgylde oblatæsken og disken.⁷⁷

Alterkander. 1) Fra 1701,⁷⁶ (fig. 26a-b), 20 cm høj, med cirkulær, godronneret fod over fodplade, pæreformet korpus med tud og s-formet hank. Nederst på korpus er der en kurv af smalle, rundbuede blade. Fladt låg med godronering langs kanten og bladformet gæk. På korpus graveret skriveskrift: »Anno 1701 blef denne Kande af Ritmester Leegel og hans Frue gifven til Grevingen Kirke Gud til ære og Kirchen til Zirat«. Indskriften flankerer de to giveres våbener, hvorover skriftbånd med navnene: »Christian Liebman Leegel Ingebor Leegels Geb: Lohsen«. Under bunden fire stempler: mestermærke CI over 170? (Bøje 3100) for Christen Jensen, gardeinmærke for Conrad Ludolf, Københavnsmærke 1701 og månedsmærke skytten.

2) 1896, ca. 35 cm høj. Ifølge graveret skriveskrift på foden »Gave fra Universitetet til Grevinge Sognekirke 1896«. Under bunden stemplet tre gange: P. Hertz, Københavnsmærke (18)96 og gardeinmærke for Simon Groth.

†*Altersølv.* 1578 og 1611 nævnes en forgylt kalk og disk og en tinkalk.⁹ Tinkalken udgik af inventariet 1611. I stedet anføres en *tinflaske* på 3½ pot. 1627 solgtes den gamle kalk og disk, og der blev gjort en ny forgylt, som vejede 49 lod; den blev stjålet 1673⁹ og erstattedes af den nuværende kalk.

Sygesæt. 1) Kalk (fig. 27), fra 1756, da en lille kalk og disk med oblatæske anskaffedes.⁴⁷ Kalken er 13,5 cm høj, med sekstunget fod i to afsæt og tilsvarende fodplade. Skaftet er sekskantet og brydes af midtdelt knop med seks bukler på over- og undersiden. Ved overgangen mellem skaftet og de øvrige dele sidder profilled. I sin gængse barokform er den nær beslægtet med alterkalken fra 1735 i Odden udført af Asmus Fr. Holling og den i Nakskov fra 1754 med Christopher Jonsens mestermærke.⁷⁸

Fig. 26b. Detalje af alterkanden, sml. fig. 26a. sml. endvidere oblatæske fig. 25 (s. 2346). NE fot. 1991. - *Detail of the wine jug, cf. fig. 26a. and waferbox fig. 25.*

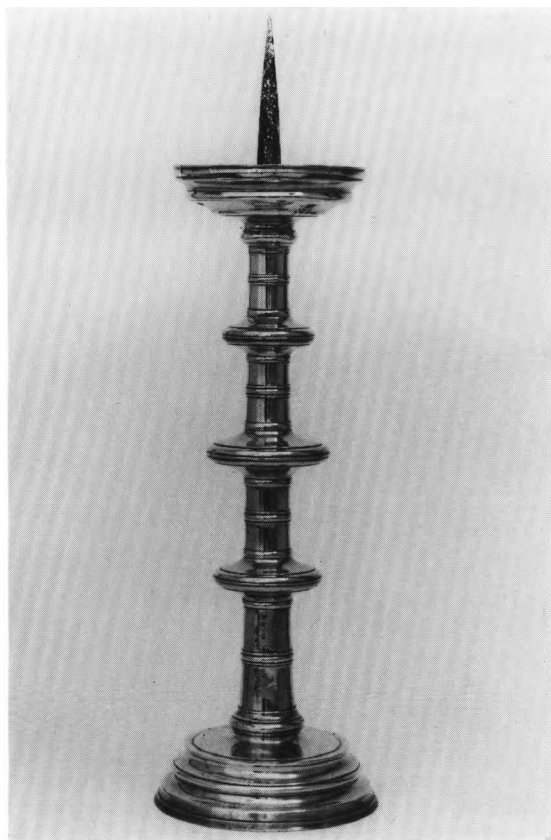
2) 1953, bestående af cylinderformet vinflaske med oblatæske i bunden og kalk på toppen. Under bunden stemplet: »J. Holm«, »KK« og Københa vnsmærke (19)53. I samtidigt futteral.

†*Sygesæt*. 1571 skænkede Peter Christensen, degn i Grevinge og herreds skriver, en lille forgyldt kalk og disk til at berette syge med; sættet omtales i inventarierne 1578 og 1611.⁷⁹ 1684⁹ anføres en udgift til forbedring af sygekalk og -disk, som solgtes 1757,⁴⁷ da der anskaffedes en vinflaske til det nuværende sæt. I inventariet 1626 nævnes en sølvflaske på 12 lod $\frac{1}{2}$ kvint til de syge skænket af præsten Christopher [Jacobsen Brend].⁸⁰

Alterstager (fig. 28), o. 1550-75, 54 cm høje, beslægtede med de mindre stager i Skellebjerg og Rørby, foruden stage i Skarhult i Skåne med indskrift, hvori årstallet 1577 indgår.⁸¹ Lyder Høyers datering 1578 kan skyldes, at tre messingstager opregnes i inventariet 1578, der er det ældst bevarede.⁸² Det cylinderformede skaft

Fig. 27. Sygekalk fra 1756 (s. 2346). LL fot. 1982. - *Chalice for the Sick from 1756.*

brydes af en større og to mindre, midtdelte skafringe. Ensddannet fod- og mindre lyseskål, sidstnævnte forsynet med lysepig af jern. 1831 havde stagerne fået †*lakerede alterlys* og »således tilbagevundet den tabte prydelsek«. ⁴⁰ 1861 var de lakerede bliklys forsynet med vokslys,¹¹ sml. Vig (s. 2224). - Syvarmet *stage* med graveret fraktur: »Gave til Grevinge Kirke fra Universitetet Julen 1918«. Desuden to femarmede stager.

†*Alterstager*. Inventarierne 1578 og 1611 nævner tre messingstager, men 1626 kun to. 1629 betaltes for to lysestager.⁹

En udgift på 5 mk. 1629 for at forhøje lysestagen⁹ kan ikke umiddelbart stedfæstes.

†*Alterbøger*. 1578 nævnes en dansk bibel, et dansk Nyt Testamente og Henrik Schmidtz registre,⁹ d.e. Henrik Smith: Taffle oc Register,

Fig. 28. Alterstage, fra 1500'rne (s. 2347). LL fot. 1982. - *Altar candlestick from the 16th century.*

Fig. 29. Senromansk *røgelsekar, nu i NM2 (s. 2348). Ældre fot. i NM2. - *Late Romanesque *censer, now in NM2.*

flittelig tilhaabe dragen aff den Hellige Schrifft, indhollandis de merckeligste hoffuit Artickle aff alle ting, som Mennisken ere trøstelige, gaffnlige, oc bør at vide. Kbh. 1560. Samme år var der udgået kongebrev, at kirkerne skulle anskaffe denne bog.⁸³ 1637 købtes en ny Christian IV.s bibel.⁹ Kirkeritualet fra 1685, alterbog 1688 og graduale 1699 anføres af Lyder Høyer. 1775 skænkede kirkens patron, Christian Friis Rottbøll,⁸⁴ en ny alterbog og ritual for de gamle, som var ubrugelige, og i stedet for »den forrådnede« Christian IV.s bibel lod provst Thomas Frederiksen Rasmussen af en gave fra hans broder Erasmus i Guinea bekoste to nye bibler til kirken, den ene til prædikestolen, den anden til altid at have i sakristiet.⁸⁵

**Røgelsekar* (fig. 29), senromansk, kugleformet, på lav konisk fod og kronet af lanterne. Ved kanten af fod og låg er en glat rand med tre øskener til nu manglende ophængningsstænger eller -kæder. Derimellem ses indridsede dobbelte småstreger. Låget har gennembrudte treblade, sml. et kar fra Pederstrup (Nørlyng hrd.,

Viborg amt), nu i NM2. Ved bytning med kon-torchef Klevenfeld kom karret 1857 til National-museets 2. afd. (inv. nr. 16323). Det anføres at stamme fra Grevinge. Ifølge Lyder Høyer⁸⁶ var der bag altret et gammelt røgelsekar fra papistiske tider ... af messing, støbt i gennembrudt arbejde eller løvværk, med fod og låg til at lukke oven til som en lille pokal. Da det ikke brugtes mere, sendte han det 1747 med patronen til København, hvor det blev anvendt på lysekronen.

†*Akvamanile*. 1578 og 1611 nævnes et kobber-vandkar »som en hest«.⁸⁷

†*Lysstave* (blussstager). 1611 købtes to stykker træ til blussstager, som maledes og forsynedes med hver en jerntap,⁸⁸ sml. Esbønderup hvor to store og to mindre røde blussstager nævnes 1579 (DK. Frborg, s. 1026).

Messehagler. 1) Nyere, af rødt fløjls med latinsk kors og kanter af guldgalon. 2) 1978, hvid. 3) 1990, grøn, udført af Elisabeth Hofman.

†*Messehagler*. 1578 omtales tre: en af rødt fløjls, en af gammelt gyldenstykke og en gammel »forblommet« grøn. Kun den røde af fløjls var tilbage 1611, de to andre havde dr. Anders Lemvig (sandsynligvis 1584-85, da han var anden medicinske professor) givet bort »for de duede

Fig. 30. Romansk døbefont af granit (s. 2350). LL fot. 1982. - *Romanesque granite font.*

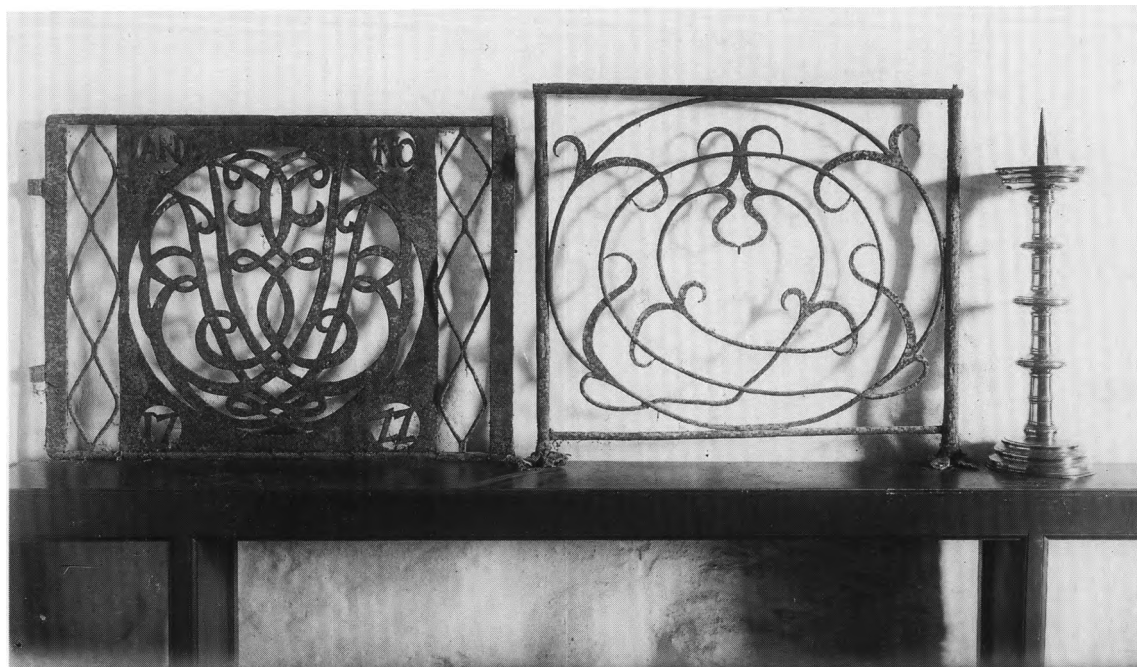

Fig. 31. Alterskrankens midtfelt med årstallet 1722 og spejlmonogram EJDB for giveren, Elisabeth Jakobs Datter Borckardt, enke efter sognepræsten, provst Poul Bhie og et af de samtidige felter (s. 2349). Alterstage, sml. fig. 28. M. Mackeprang fot. 1918. - *Central panel of the altar rail with the date 1122 and back-to-back monogram EJDB of the donor, Elisabeth Jakobs Datter Borckardt, widow of the vicar, Rural Dean Poul Bhie; one of the contemporary panels is also shown, so well as an altar candlestick.*

intet«, berettede hr. Joachim [Hansen].⁹ 1629 fik kirken en ny hagel af rødt fløjl med bordyret krucifiks, hvorunder stod: »Patrono Olao Worm. D. Anno MDCXXIX« (Ole Worm var anden medicinske professor 1624-54),⁸⁹ og 1691 købtes nyt sardug til underforing, nye guldgalonner til kant og nyt silke.⁹ 1747 anføres udgift til ny messehagel.⁴⁷ Præsteindberetningen 1755 nævner en ældre hagel af karmoisinrødt fløjl og en nyere af «coleuer de Rose» fløjl, det sidste givet af professor von Buchwald (jfr. falterklæde).⁶⁰ 1830 manglede nogle snore og borter på messehaglen, og 1839 burde en ny anskaffes, hvilket skete i forbindelse med kirkens hovedreparation 1842. En hagel, der 1871 omtales som ny og værdifuld, hvorfor den burde opbevares i et skab, er vel næppe identisk med den, der 1875 ønskedes fornyet, dog kunne guldgalonerne bruges.⁴⁰

†*Messeklokke.* Inventarierne 1578, 1611 og 1626 nævner to små klokker, den ene over sejeren (uret), den anden over degnestolen.⁹ 1611

anføres førstnævntes plads dog at være over fonten, hvilket muligvis skyldes, at fonten indtil flytningen 1623 har været placeret under eller nær uret, dvs. vestligt i kirken, hvor den ifølge Peder Palladius 1553 skulle stå.⁹⁰

Altersskranke, sammensat af dele fra henholdsvis 1722⁹¹ (fig. 31) og 1972, af smedejern, de oprindelige fag udført af smed Anders Pedersen i Windekilde.⁹² Skranken er nu opstillet tværs over koret, dog således at de tre midterste fag står længere mod vest end de øvrige, hvorved der skabes adgang til alterpartiet. Foruden årstallet rummer midtfeltet spejlmonogram EJDB for Elisabeth Jakobs Datter Borkardt, enke efter provst Poul Bhie, sognepræst til Grevinge 1668-1712. Endnu 1861, da skranken dannede tre lige sider, hver med en dør, var den forsynet med messingknapper.⁹³ Antagelig ved hoveddistansættelsen 1865 blev den taget ned og lagt på loftet, hvor døren med monogrammet og de fire genopstillede fag lå 1918, da de hentedes ind til Nationalmuseet (inv. nr. D9635), for ved restau-

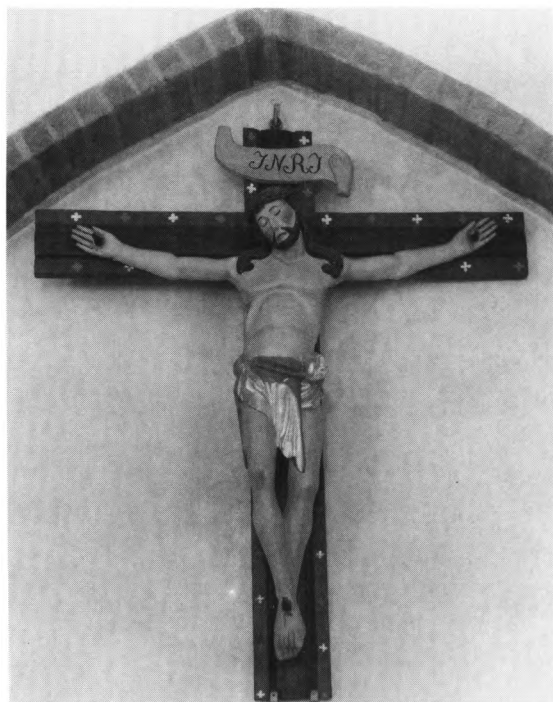

Fig. 32. Korbuekrucifiks, antagelig fra 1500'ernes slutning (s. 2350). LL fot. 1982. - *Chancel-arch crucifix possibly from the end of the 16th century.*

reringen 1972 at blive genopstillet efter suppler-
ring med yderligere fire fag tegnet af Rolf
Graae.

†*Alterskranke*, formentlig fra restaureringen
1865, halvrund (jfr. fig. 22), bestående af spinkle
balustre af træ.

Font (fig. 30), romansk, af granit, af Roskilde-
type.⁹⁴ Tvm. ca. 80 cm. Kummen har uregel-
mæssig skråfas fornedet. En vulst er tilsynelæ-
dende hugget for sig og cementeret fast til
kumme og fod, som ligeledes med cement er
fæstnet i gulvet. Midt i kummen ses et nu ud-
fyldt afløbshul. 1623 betaltes to karle for at flytte
fonten, murermesteren for at skille den ad og
opmure den igen, hvormed antagelig menes
fastgøre de enkelte dele, jfr. ovenfor. Samme år
indkøbtes 1 tylt deller og 3 tylder egebrædder
hos Hans Christensen til fonten; Laurids maler
fik betaling for at staffere font og pulpitur.⁹ Det
fremgår ikke, hvordan denne beklædning (jfr.
ndf.) var udformet. Som et, ganske vist yngre,
eksempel kan peges på den middelalderlige sten-

font i Marie Magdalene kirke (Randers amt),
der 1716 blev forsynet med udskårne guirlander
af træ. 1726 stafferedes koret, herunder forment-
lig også fonten på bekostning af provst Bhies
enke, jfr. indskrift på †korbuebjælke. Især fonte-
foden bærer spor af hvid farve.

1861 stod fonten, »af sten med træbeklæd-
ning«, ved nordsiden,¹¹ i koret. 1900 ønskedes
den flyttet fra koret til det sted, hvor den øverste
kakkelovn før var,⁵² dvs. østligst i andet fag,
ved nordvæggen (jfr. fig. 7b), hvor den stadig
har sin plads.

Dåbsfæde. 1) Med graveret årstal 1833, af tin,
65 cm i tv. Ud fra formen er det næppe muligt
at datere fadet nærmere, men en omtale 1833 af
»dåbsfad med skål og krus, rustne på grund af
revne i dåbsfadet«,⁴⁰ åbner mulighed for, at der
er tale om det eksisterende, stærkt medtagne
fad, som da må være betydelig ældre. I bunden
er graveret to dobbelte, koncentriske cirkler.
1973 fjernedes en hvid bemaling, som er omtalt
1861.¹¹ 2) Fra 1906,⁹⁵ af messing, 68 cm i tv.,
med dekoration af palmegrene på fanen.

†*Dåbsfæde og -kander*. 1611 betaltes 3½ mk. for
et messingbækken til fonten.⁹⁶ Et stort tinbæk-
ken på 25½ skålpd. anskaffedes 1615.⁹ Lyder Hø-
yer omtaler en ege-tudekande at hente vand i til
dåben.⁹⁷ 1831 havde kirken tinkande og fad til
dåb samt et stort tinfad i fonten, 1833 nævnes
dåbsfad med skål og krus, rustne på grund af
revne i dåbsfadet,⁴⁰ sml. ovenfor, og 1861 hørte
foruden fadet med årstallet 1833 et mindre fad
og en kande af tin til fonten.¹¹

†*Fontehimmel*, fra 1584-85, da snedker og ma-
ler betaltes for »fontehatten«.⁹ 1623 købte Hans
snedker fire »horrjern« til den i Nykøbing,⁹⁸
utvivlsomt brugt i forbindelse med fontens flyt-
ning. 1861 omtales himlen med udskårne bille-
der,¹¹ der af Lyder Høyer⁹⁹ beskrives som Jesu
dåb med en due »nedfarende over ham«. Med
gylden fraktur stod: »Marc. 10, 14. Lader de
smaa Børn komme til mig, og forhindrer dem
ikke, thi Guds Rige hører saadanne til«, sml.
eksempelvis Kirke Stillinge (DK. Sorø s. 732).

Korbuekrucifiks (fig. 32), efterreformatorisk,
antagelig fra 1500'ernes slutning. Figuren er 148
cm høj og hænger i næsten vandrette arme med

strakte fingre. Hovedet hælder mod Kristi højre skulder, to slangekrøller nærmest ligger foran skuldrene. På hovedet flettet tornekrone forarbejdet af tovværk. Øjne og mund er lukkede. Det stærkt foldede lændeklæde har knude ved venstre hofte og to flige, en bag den korsfæstede højre hofte og en foran mellem benene. Højre knæ er mest bøjet, fødderne overlagte, med højre fod øverst.

Korstræet, hvis ender er savet af, måler nu 190x161 cm. Det er let hvælvet med glatte rammelister.

Stafferingen er nyere med varm, gråhvid karnation, mørkebrunt hår og skæg samt grøn tornekrone. Lændeklædet fremtræder forgyldt, med orangerfarvet for. Korstræet er sort med vinrøde rammelister, hvorpå skiftevis røde og gyldne, små firblade. Over Kristi hoved nyere, hvidt skriftbånd med sorte bogstaver: »Inrik.¹⁰⁰

Foruden udgift til en *†korbuebjælke* anføres 1585 også 1 mk. for en lænke til korset,⁹ dvs. til fastgørelse, jfr. eksempelvis Smerup og Sorø.¹⁰¹ Året efter siges den egebjælke og stolpe, som tidligere stod under korset, at være »kommet under gulvfjælene«.¹⁰² En udgift 1702 vedrørende krucifikset over koret, der var faldet ned og efter reparation atter opsat, viser, at den oprindelige placering bibeholdtes, hvilket yderligere bekræftes ved gengivelsen 1755 af følgende indskrift: »1726 hafver prousten s(a)l(ig) hr. Povvel Bies enke mad(am) Elizabeth Marie Jacobsdaatter Borkardt ladet dette Chor med maling bepryde«.¹⁰³ På den side, der vendte mod skibet, læstes: »Joh. 3,16. Saa elskte Gud verden, at han gaf sin eenbaarne søn i dødens straf, paa det, at alle, som paa ham troe, ey skal fortabes men hos ham boe. A(nn)o 1726«.¹⁰⁴ 1861 siges krucifikset at hænge over opgangen til koret (jfr. s. 2335),¹¹ og 1868 ønskedes krucifikset, som »ved reparationen« var sat under tårnet, på sydvæggen (jfr. fig. 5b), igen anbragt på sin gamle plads på muren højest i kirken,¹⁰⁵ muligvis væggen ind mod nordre våbenhus, hvorfra det 1894 skulle flyttes til sakristiets brede væg i overensstemmelse med et forslag 1913 gående ud på at anbringe det på øverste hvælvings nordvæg. 1918 hang det imidlertid på væggen over indgangsdøren og er

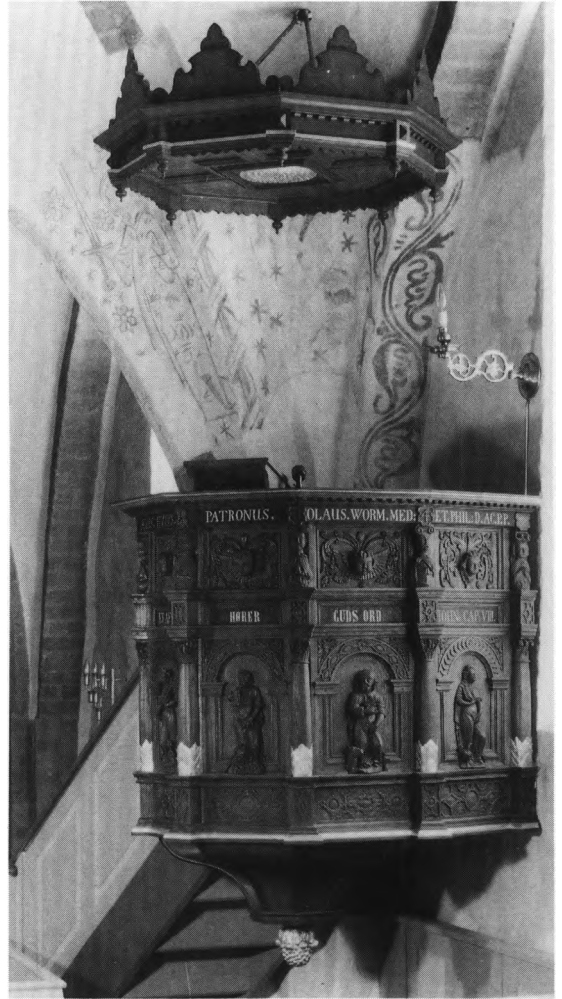

Fig. 33. Prædikestol fra 1604 med evangelistfigurer fra 1621 og nærmest væggen et fag fra 1650 (s. 2352). LL fot. 1982. - *Pulpit from 1604 with additions made in 1621 and 1650.*

tidligst 1923 flyttet til den nuværende plads på nordvæggen ved fonten.⁸

†Korgitter, forfærdiget 1759 ifølge indskrift på en bjælke (hvorved antagelig skal forstås gesimsfrisen, men der kan også menes korbuebjælken) over skillerummet imellem kor og kirke: »Anno 1759 loed Kirke Patronen, Hr. Professor Christian Lodberg Friis, denne Chorets Afdeeling fra Kirken forfærdige, og Aaret derefter med Maling staffere, Kirken til Ziir og Prydelse.«¹⁰⁶ 1854 ønskedes gitteret fjernet,⁴⁰ men endnu 1861 var denne »balustrade af træ« (rækværk med balustre eller gitterværk) ikke

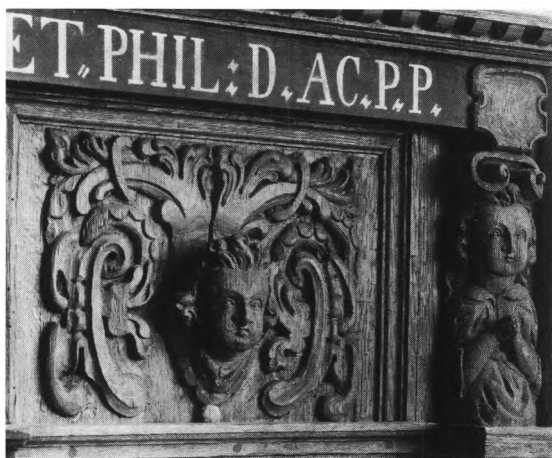

Fig. 34a-b. Prædikestolsdetaljer: englehoveder, sml. fig. 33. b. I det 1650 tilføjede felt (s. 2352). LL fot. 1982. - a-b. Details of the pulpit: heads of angels, cf. fig. 33. b. On the panel added in 1650.

fjernet.¹¹ Det er sandsynligvis sket ved restaure-
ringen få år senere (jfr. s. 2335).

Prædikestolen (fig. 33) har været udsat for ad-
skillige ændringer. Den består nu af fem fag
med reliefskåret årstal 1604 på småskjolde under
håndlisten,¹⁰⁷ hvilket dog ikke udelukker, at
dens oprindelige dele kan være ældre (jfr. ndf.).
Af arkivalierne fremgår, at der 1621 tilføjedes
fire evangelistfigurer og otte englehoveder,¹⁰⁸
samt at stolen 1650 forbedredes med et fag,

hvorefter den stafferedes 1654. Desuden er i det
mindste opgangen og himlen forandret i nyere
tid.

Kurvens fem fag er opbygget som stolene på
Sejerø (s. 2031 med fig. 50-52) og i den nærlig-
gende Hørve kirke (Ods hrd.). Karakteristisk er
det indskudte frisefelt mellem storfelterne og de
forholdsvis høje smalfelter derover, samt det fri-
sestykke, der sidder under håndlisten, så at sige
uden på smalfeltet; samme udformning genfin-

Fig. 35. Tre evangelistfigurer fra prædikestolens storfelter: Mattæus, Markus og Lukas, de to første fra 1621, den
sidste fornyet, sml. fig. 33 (s. 2352). LL fot. 1982. - Three evangelist figures from the main panels of the pulpit: St.
Matthew, St. Mark and St. Luke; the first two date from 1621, the last is renewed, cf. fig. 33.

Fig. 36. Prædikestolshermer, sml. fig. 33 (s. 2353). LL fot. 1982. - *Terms from the pulpit, cf. fig. 33*

des på prædikestolene i Tuse, Rørvig og Nørre Asminderup,¹⁰⁹ alle tre dateret 1584 og henført til Harmen snedkers værksted. Ligesom på Sejersø er postamentet og dets fremspring såvelsom frisefeltets forsynet med beslagværk; storfelterne adskilles (efter kirkens restaurering 1972-73) af halvsøjler med bladskede forneden, og ældre, sandsynligvis oprindelige, korintiske kapitæler. Felterne har, som Hørve, omløbende profileret ramme, og på bueslaget beslagværk bestående af spidsovaler med roset i toppen; en undtagelse danner vægfeltets bueslag med skællagte skiver omkring midtroset. I sviklerne ses treblad. Arkadefelternes nedre ramme er (undtagen i det tomme felt nærmest opgangen) gennemskåret for at give plads til de fire evangelistfigurer (fig. 35), som patronen, Caspar Bartholin, d. 22. okt. 1621 betalte billedskæreren for sammen med otte englehoveder, hvorefter maler Laurids Hansen fra København i december måned fik penge på hånden for at staffere stolen. Restbeløbet udbetaltes det følgende år.⁹

De indskudte friseelter, der indrammes af profillister på tre sider, fremtræder nu glatte, men kan tænkes oprindeligt at have haft indskrift med reliefversaler som Hørve og de tre stole fra 1584. Stive, påklædte hermer (fig. 36) adskiller de øvre felter, der rummer bladværk omkring englehoved (fig. 34). Af disse stammer fire som nævnt fra 1621, sml. det tilsvarende hoved på Sejersø (s. 2032, fig. 50); hvor de sidste fire har siddet er uafklaret, muligvis på den forsvundne *†*himmel. Hele vægfacet er udført i analogi med de ældre 1650 (sml. fig. 33), da snedkeren nedtog prædikestolen og forbedrede den med et nyt tavl samt forhøjede himlen,

»gjorde underslag« (underbaldakin?) og opsatte den igen. Herefter blev den stafferet,⁹ jfr. kirkebeskrivelsen 1861,¹¹ da himlen fremtrådte malet og forgyldt med reliefbogstaver og årstallet 1654. Over hermernes hoved sidder småskjold med årstallet 1604.

Den hvælvede underbaldakin, af fyr, er muligvis udført i forbindelse med ændringerne 1650. 1861 hvilede stolen på en træsejle;¹¹ antagelig ved restaureringen 1865 blev denne fjernet og erstattet af en pinjekogle. Også opgangen er fornyet.

Himlen anskaffedes formentlig kort efter

1878, da synet på pegede mangelen af en sådan.⁸ Den danner en regelmæssig ottekant med ud-savede top- og hængestykker samt drejede hængeskugler. Undersiden, som ved profillister deles i felter, det midterste med flad roset, stammer muligvis fra en *†*himmel omtalt endnu 1861, og antagelig nedtaget ved kirkens hovedrestaure- ring 1865.

Indkøb 1608 af deller til en ny *†*trappe med panelværk på begge sider og dør for antyder, at der i 1600'ernes første år (sml. småskjoldenes reliefskårne 1604) er foretaget ændringer ved stolens opstilling og dermed, at kurven kan være ældre end 1604; herfor taler også den måde, hvorpå stolen rent teknisk er udført.¹¹⁰

Foruden oplysningerne i de skriftlige kilder om forskellige tilføjelser, viser omstændigheder ved selve stolen, at der adskillige gange i årenes løb er foretaget ændringer, bl.a. flytning af de tilføjede evangelistfigurer, vistnok af lindetræ, antagelig i forbindelse med opsætningen af det supplerende vægtag. Desuden må den plumpere Lukasfigur, der er af fyr, være fornyet; hvorvidt

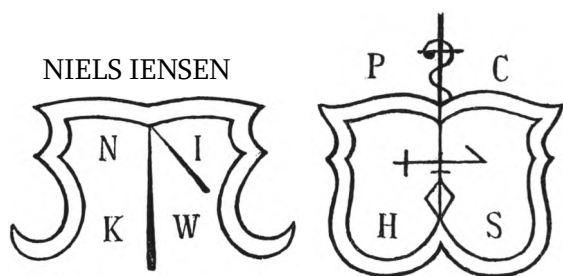

Fig. 37. Bomærker og initialer for kirkevæрге og herredsskriver på truskristestol (s. 2356). Tegning af Lyder Høyer. - *Marks and initials on truskristestol.*

der i midten har stået en afbildning af Kristus, lader sig næppe bevise, men det tomme fag nærmest opgangen antyder tilstedeværelsen af endnu en figur. Endvidere tyder det forhold, at hermerne mellem de øvre smalfelter er savet af forneden, på en anden placering; man kunne tænke sig mellem storfelterne som f.eks. på den beslægtede stol i Vig (s. 2228, fig. 36). Indtil sidste restaurering stod der nyere glatte søjler af bøg. Det træk, at de små skjolde med årstallet under håndlisten er fremstillet i tværgående træ, der er indfældet i hermehovederne, bekræfter, at de to deles placering i forhold til hverandre ikke er den oprindelige. Den mulighed synes nærliggende, at stolen har været anbragt som *lektorieprædikestol*, jfr. ældre fotografier fra Hørve, der viser udhugning ved korbuens top, hvilket bekræfter, at det har været tilfældet dér.¹¹ At dømme ud fra Lyder Høyers beskrivelse er nedtagningen sket før hans tid, dvs. midten af 1700'erne, muligvis i 1650'erne da der blev føjet et fag til kurven foruden underbaldakin.

Stolen står nu i mørkt egetræ med forgyldning på halvsøjlerne bladskeder og enkelte lister samt rosetten under himlens midtfelt. Evangelisterne er brunmalede; på Johannes skimtes sine steder grøn farve under den brune.¹² Friserne er sortmalede med gyldne versaler: »Hvo som er af Gvd hører Guds Ord John: Cap: VIII« og lige under håndlisten: »S(crispit) H(æc) E(cclesiae) C(urator)¹³ ædis hvivs patronus Olaus Worm med(icinæ) et phil(osophiæ) D(octor) ac p(rofessor) publicus« (Dette skrev kirkens kurator, denne byg-

nings patron O. W., dr. med. og phil. og offentlig professor). 1861 stod den i anden hvælving fra koret på sydsiden,¹¹ en placering, der 1865 betegnedes som næsten midt i kirken. Ved den da igangværende hovedrestaurering flyttedes stolen herfra »op for enden, ved koret«, umiddelbart op ad degnestolen, hvor den ses på Hoffmanns plan og længdesnit fra 1866 (fig. 5b)⁷⁵ og har stået siden.

Stolestader, fra 1842,⁴⁰ i kirkebeskrivelsen 1861 omtalt således: »Stoleendestykkerne med vinkelhovedstykker og rabatter på forsiden.«¹¹ Bortset fra manglende armlæn og udsmykning derunder svarer gavlene til stolene i Holbæk, der er udført efter tegning af arkitekt Christian Hansen (sml. s. 2337), og en række kirker under Sorø Akademi eksempelvis Stenlille (s. 463); disse er dog en snes år yngre. Ryglænene er genanvendt fra et ældre stolesæt. Hatteknager af træ og langs væggene ældre fyldingspaneler. 1861 havde stolene tråler, hvis fyldinger var malet med lilla »stenkulør«, gavlenes rammetræ var lyst, fyldingerne mørke.¹¹ 1918 brunmalede, 1982 lyseblå med lysegrå spidsbuede felter.

(†)*Stolestader*. 1) Fra 1500'ernes sidste fjerdedel. Enkelte brudstykker af *gavle, der har været brugt i et stakit ved en gård i landsbyen opbevares i hvert fald siden 1904 i Odsherreds Museum (inv. nr. H1159). Af disse har tre stykker kunnet sammenstilles til en gavl (fig. 38) med halvrosen omkring et mismodigt ansigt og under det bånd med reliefversaler: »Gvd vi...«; forneden ses omridset af et skjold, hvori med samme skrift: »IHS«. Over skjoldet bemærkes et ornament beslægtet med skæringer indvendig på stolegavle i bl.a. Egebjerg (s. 2309, fig. 38) og Fårevejle, tilskrevet Harmen snedkers værksted.

Af tre andre stykker (fig. 38) har ét bomærke med »P« samt »7« på den bevarede del og øverst kors med slange; på et andet ses tallene 5 og 7 samt bogstavet C, og endelig fremviser det tredje sidste del af en indskrift i tre linjer: »...de, ...et, ...dt«. Der spores svage rester af rød og grøn farve. Tilsyneladende er der tale om dele af tråpreste- og degnekonens stole, som ifølge Lyder Høyer¹⁴ var fra 1577 og på et senere tidspunkt

Fig. 38. Rester af *stolegavle fra 1500'ernes sidste fjerdedel, nu i Odsherreds Museum (s. 2354). NE fot. 1990. - *Remains of *bench-ends from the last quarter of the 16th century, now in Odsherreds Museum.*

flyttet til sydsiden. På præstekonens stol læste han: »1577 blev det arbet gørdt IHS« (for sognepræsten Joachim HanSen) og på degnekonens: »1577 P.C.H.S.« (for degnen Peter Christensen Herreds Skriver), sml. †skriftestol.

Den ældste bevarede regnskabsnotits vedrørende stolene stammer fra 1580, da Jonn Jensen i Nykøbing fik betaling for savdeller til kirkestolene, og snedkeren med svende betales for 90 måltider. 1585 blev alle kvindestolene gjort af ny. Af Henrik Vind (lensmanden) købtes savdeller, som seks vogne hentede i Nykøbing, Jens Selversen og Sidse Anders sammesteds leverede fyrredeller til dukkerne (småsøjler), mens andre deller til stolene blev købt »her ved stranden«. ¹¹⁵ Snedkeren selvanden fik kost i seks uger; hans redskaber hentedes i Fårevejle (sml. stolestader). 1589 anføres 6½ mk. som indtægt for sten, der optoges af kirkegulvet, da de nye stole indsattes, sml. †alterborde. Igen 1593 omtales nye stole, bag kirkedøren, og reparation af nogle i tårnet, mens der 1596 betales for en ny kvindestol nederst i kirken og for reparation af andre stoles døre. 1628 forfærdigedes tre nye stole i tårnummet, og 1682 kom syv nye til i kirken.⁹

2) 1705-06 blev stolene i den ene side omgjort, hvortil indkøbtes deller, tømmer samt bjælker, og snedkeren fik arbejds løn for at gøre 12 nye.⁹ Ifølge Lyder Høyer drejede det sig om kvindestolene. Dele af disse *gavle* (fig. 39) er genanvendt i et skab i sakristiet. De er begge afskåret foroven og forneden, hvorefter kun brudstykker af indskrifterne med reliefversaler i henholdsvis seks og fem afbrudte linjer er bevaret. Suppleret efter Lyder Høyers afskrift læses: »(1706 blev dette Arbeyd giordt) af Thomas Pe-

Fig. 39. To tidligere stolegavle, udført af snedker Thomas Petersen Falchenberg 1706, nu brugt i et skab (s. 2355). NE fot. 1991. - *part of two former bench-ends made by carpenter T. P. Falchenberg, 1706, reused in a cupboard.*

Fig. 40a. Lås på *kiste, sml. fig. 40b (s. 2357). Ældre fot. i NM2. - Lock on the *chest, cf. fig. 40b.

terssøn Falchenberch Snedch(er i Windekilde)« og længere nede: »Elisabeth Jørgensdotter, Hans Hanssøn Kirkevergers Hustrøe«. Desuden: »(M.D.C)C.VI (Patron:) Nobiliss. (Olaus Wor)m Colleg. (consist. Ass)ess(or) med(ic). p(rofessor)regius« og »næst derhos« på mandsstolene øverst: »H(ans) O(lsen). K(irkewærge)«. Endvidere neden for prædikestolen: »Hans Hanssøn i Odstrop, KirkeW(ærge) 1706.«

3) I Lyder Høyers tid, dvs. midt i 1700'rne, blev stolene ombyggede, forsynede med rygstød og døre. Arbejdet udførtes af snedkerne Mads Mikkelsen i Herrestrup, Christen Ras-

mussen i Asnæs og Knud Olsen i Windekilde. Af mændenes var kun kirkeværgernes lukkede, tidligere var blot møllerkonens og degnens. Ved ombygning var der kommet uorden i gavlene, oplyses det."

En årlig tilbagevendende indtægt siden 1788 er stolepenge fra husmændene.¹¹⁶

Bænk, fra 17-1800'rne, med udsavede vanger. Gråmalet, muligvis den oliemalede fyrretræs-bænk med ryg og fodstykke, til kirkegangskorner, der dengang, ligesom nu, stod i våbenhuset. 1861 nævnes fire løse *†bænke* med ryg og fodstykker, malet stenkulør. I tårnrummet.¹¹

†Barnestole. 1) Fra 1593, udført af en snedker fra Nykøbing,⁹ muligvis Søren (Nielsen), sml. Vig (s. 2231). Stolen var beregnet til kvinder, der stod med børn [som skulle døbes]. Ved sakristidøren.¹¹⁷ 2) 1596 blev den lille kvindestol ved tårnet bygget for kvinder, som holdt børn over dåben.¹¹⁸

†Skriftestol, fra 1585, da snedkeren gjorde den store lukkede stol nord for altret, og der købtes træ til fødder samt til knappen til samme stol.⁹ Endnu 1758 læstes årstallet på stolen,¹¹⁹ og følgende indskrift på opstanderne (gavlene) ind mod væggen: »Giemeer ickci then saed, som falt paa stiene. 1585« og »Frvcte, tro oc thiene Gvd thet er ret at holde hans bvd, høre hans ord og theno (tjenere)« samt på de to ud mod gulvet: »Niels Jensøn, kirkeværge, og Peder Christensøn, herredsskriver i Odsherred, degn for meenigheden i Grævinge kirkes værge tillige«; på de to sidste sås desuden de fig. 37 gengivne figurer. 1749 blev stolen forkortet,¹⁰⁴ og 1774 fik Seigneur Birk betaling for grønt rask til skriftestolen og Michel Ritz for skind til samme.⁴⁷ 1827 var skriftestolen aldeles ubrugelig; det kan være stolen fra 1585, men er snarere en yngre, der sammen med gulvet i sakristiet var angrebet af svamp 1850.⁴⁰

†Degnestol. Lyder Høyer anså stolen, der nævnes i forbindelse med fontens flytning 1623, for at være over 200 år gammel, dvs. fra begyndelsen af 1500'rne.¹²⁰ 1874 fjernedes en degnestol (jfr. *†offertavle*), som at dømme ud fra Hoffmanns snit (fig. 5b) var fra 1800'rne, men bænken skulle blive.¹⁰⁵

Fig. 40b. Senmiddelalderlig *kiste, nu i NM2 (s. 2357). Ældre fot. - Late medieval *chest, now in NM2.

*Kiste (fig. 40b), senmiddelalderlig, af eg, 89x52 cm og 41,5 cm høj, mens det flade låg måler 94,5x54 cm, og fodstykket, der er 11 cm højt, springer 4 cm frem. På hjørnerne sidder beslag med hjerteformet udstansning, hvori rødt stof, og på hver kortside en hank fastgjort til rudeformet beslag. Forsiden har trapezformet låseblok med samtidig *lås* (fig. 40a). Indvendig på langsiderne ses udskæringer til skillevægge. Formentlig identisk med den 1755 nævnte gamle egekiste med adskillige rum udi oven og neden,¹²¹ vel snarest beregnet til papirer. 1918 fundet på våbenhusloftet og bragt til Nationalmuseet, hvor den er deponeret (inv. nr. D9569).

†Kiste. En trækiste til alterklæderne blev leveret 1749 af Knud snedker.⁴⁷

†Skabe. 1) Middelalderligt, beskrevet 1755 som et gammelt skab af eg, udhugget af ét stykke træ med dobbelte døre for, af hvilke den inderste var af jern. Skabet mentes at have stået i sakristiet siden pavedømmets tid.¹²¹ 2) Et skab under præstens stol omtales 1611, da Mickell smed i Herrestrup fik betaling for en nøgle.⁹

Pengeblok, første gang nævnt 1861,¹¹ efter at det 1856 udtrykkelig bemærkedes, at der ingen

Fig. 41b. Detalje af senmiddelalderlig *dørfløj, sml. fig. 41a. Oprindelige smedejernsbeslag, låseblok og dørning (s. 2358). NE fot. 1990. - Detail of late medieval *door. Original wrought iron fittings, lockplate and ring, cf. fig. 41a.

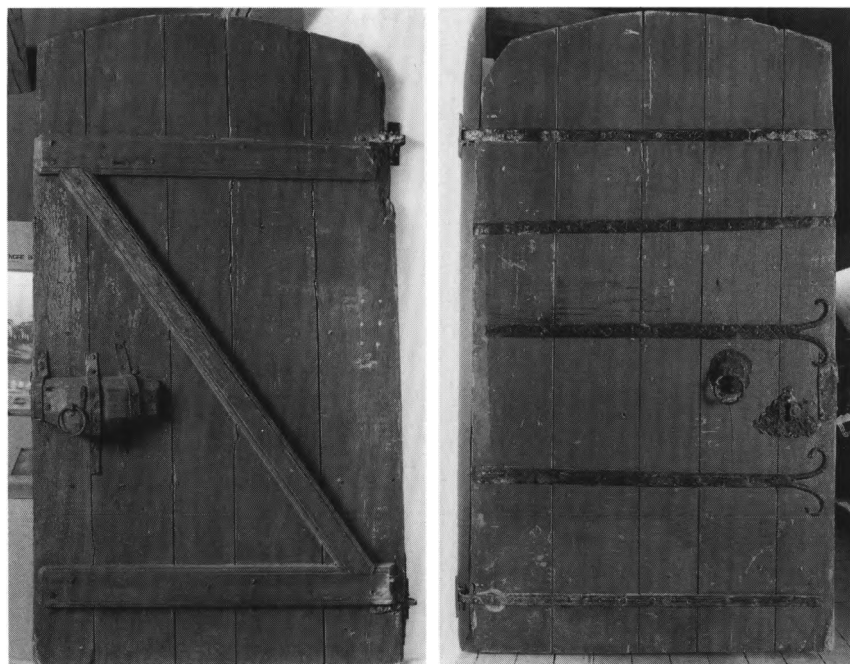

Fig. 41a. Senmiddelalderlig *dørfløj, nu i Odsherreds Museum (s. 2358). NE fot. 1990. - Late medieval *door, now in Odsherreds Museum.

phiae) d(ocor) ac p(rofessor) p(ublicus)« (Kirkens patron C. B., læge og filosof, offentlig professor). Caspar Bartholin var anden medicinske professor 1613-24 (sml. den historiske indledning). Ydermere indkøbtes materialer til stolene på pulpituret, og de følgende år anføres stolestadeindtægt herfra, eksempelvis 1630, 1644 af kirkeværgerne Jep Lauritsen for det første og Erik Madsen i Herrestrup for det andet stade på pulpiturets nordside og af Niels Lauritsens Søren i Regelstrup for det andet stade på sydsiden samt Jep Poulsen for det tredje. 1650 ændrede snedkeren stolene.⁹ 1834 ønskedes pulpituret og »den uhensigtsmæssige trægavl« fjernet; 1854 blev ønsket gentaget, jfr. også biskop Mynsters bemærkning ved visitatsen 1848, at kirken vansiredes af et pulpitur.¹²⁵ Nedtagelsen er sandsynligvis virkeliggjort i forbindelse med hovedistandsættelsen o. 1865. Ifølge degnen Lyder Høyer var det opstillet i skibets vestende,¹²⁶ jfr. forhugning af tårnbuen.

Orgel, 1973, med otte stemmer, ét manual og pedal, bygget af Jensen & Thomsen, Hillerød. 1989 udvidet til 13 stemmer, to manualer og pedal af samme firma. Disposition: Hovedværk (1973): Principal 8', Gedakt 8', Oktav 4', Koppelfløjte 4', Rørkvint 2 2/3', Oktav 2', Mixtur IV. Positiv (1989): Rørfløjte 8', Principal 4', Gedaktfløjte 4', Fløjte 2', Kvint 1 1/3'; tremulant. Pedal (1973): Subbas 16'. Tegnet af Rolf Graae og Erling Jessen; udvidelsen 1989 er tegnet af orgelbyggeriet. I vest, oprindelig flankerende vestvinduet, nu i tre sammenhængende dele, sydligst hovedværket, med spillebord i sokkelen og flammede kobberpiber i prospektet, i midten det lave positiv, med prospektpiber af tinlegering, og mod nord pedalet, med malede træpiber i åben opstilling.

†*Orgel*, 1894,¹²⁷ med fem stemmer, bygget af Knud Olsen, København, udvidet 1920 af I. Stamp, København. Oprindelig disposition: Bordun 16 Fod, Gedakt 8 Fod, Viola di Gamba 8 Fod, Principal 4 Fod, Oktav 2 Fod. 1920 tilbyggedes stemmerne Flauto armonioso 8' og Voce celeste 8' samt et oktavkoppel. Mekanisk aktion, sløjfevindlade; de to tilbyggede stemmer dog på pneumatisk udflyttertindlade.¹²⁸ Uind-

rammet pibefacade med tre tårne og to mellem-liggende felter. Prospektpiberne, hvoraf nogle var stumme, var af tinlegering og foroven udsmykket med båndbemaling. På forhøjning ved tårnummets sydvæg, med nordvendt facade og spillebord mod øst.

Salmenummertavler, fra 1800'rne, til skyde-numre, hvidmalede med sorte tal og midtpå med sort fraktur: »Prædiken«. 1871 ønskedes tavlerne ændret, så at indskudsnumre kunne anvendes, og en femte tavle anskaffet.⁸

Præsterækketavle. Den tidligere nygotiske altertavleramme (nr. 1) er engang efter 1918 ændret til præsterækketavle. I storfeltet er med gylden skriveskrift på hvid bund malet navnene på »Sognepræster ved Grevinge Kirke«. Rammen er lysegrå med gyldne lister og krabbeblade (fig. 42). Opstillet ved sydvæggen i søndre våbenhus, øst for indgangsdøren.

Belysning. To lysekroner, fra 1905, i barokform, med 16 arme, anskaffet af Universitetet, hænger i fjerde og femte fag. En mindre krone, antagelig yngre end 1918, da den ikke som de to foregående nævnes i indberetningen dette år. Barokform, med otte arme, ophængt i andet fag. På væggene sidder *lampetter*, mens der i sakristiet og våbenhuset er tilsvarende lysekrans.

En †*lysekrone* var ifølge præsteindberetningen 1758 en gave fra hr. Peder Lund (sognepræst 1712-39).¹¹⁹ Lyder Høyer anfører,⁹² at præsten 1725 havde købt den sammen med lysearmen på auktion efter købmand Grønvig i Nykøbing.¹²⁹ Den havde seks arme foroven og seks forned. 1831 berettes, at den »for en del år siden« var indsendt til Universitetet eller til konferensråd Rotbøll, som dengang var kirkens efor (jfr. †alterbog), for at blive repareret, men var siden ikke kommet tilbage.⁴⁰

Lysearm (fig. 43), renæssancetype, af messing, beslægtet med flere andre på Sjælland, eksempelvis Skibbinge, Køge S. Nikolaj, Helsingør S. Olai og Stenløse, hvoraf ingen er eksakt daterede.¹³⁰ I Nordvestsjælland bør nævnes Tuse (s. 612 med fig. 36) og Nykøbing, der dog har afvigende lyse-skål og vægplade. Armen er formet som et liggende s med treblade i de to sving. Den skal være kommet til kirken 1725, jfr. †ly-

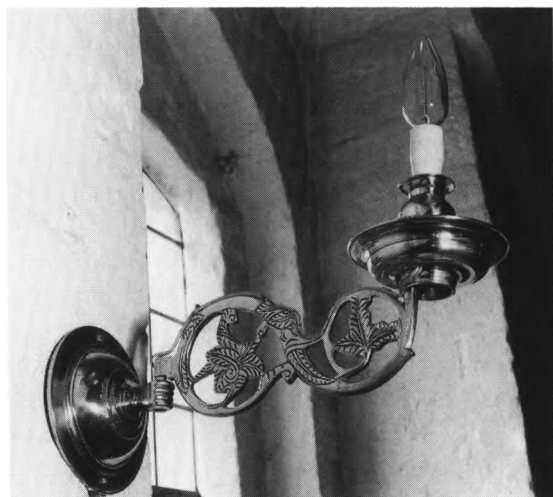

Fig. 43. Lysearm, renæssancetype (s. 2359). LL fot. 1982. - Arm of candle bracket, Renaissance in type.

sekrone. 1753 repareredes en gammel lysearm.⁴⁷ På væggen ved prædikestolen.

Kirkeskib, o. 1927, bark »Håbet«, bygget og skænket af bådebygger Olsen, Holbæk, der var født i Grevinge.¹³¹ I langhusets tredje fag.

Ligbåre. To stænger med kæder imellem ligger på loftet. Sml. Tømmerup s. 1432, hvor en tilsvarende fejltagt angives at være borte.

Tårnur, udført 1865 eller 1867, signeret af P. Chr. Louv. Otte-dags gangværk med stiftgang og slagværk. Lejer og tapper anbragt i støbejernsramme, 71x79 cm, på en 97 cm høj træstol. Værket står i mellemstokværket, ud for vestvæggen. Den udvendige urskive, med romertal, dateret 1867. En tidligere skive, dateret 1865, i tårnet.¹³³ Urhuset er måske samtidigt med tårn nr. 2, fra 1779.

†*Tårnur*. 1) Udført 1577. Urmageren fik 160 mk., idet han selv skulle betale for stål og jern. Udførelsen af selve værket skete hos Søren Smed i Gunderstrup. Man måtte betale 20 mk. for leje af smedje og værktøj. Til hjælp var der en tømrer, som opsatte bjælker under urværket og brædder til den udvendige urskive, en maler, nemlig præsten, hr. Joachim, en mand, som fiklede tandhjul, og en svend, som hjalp urmageren.¹³⁴ Uret havde gangværk og slagværk, der slog på den store klokke. Et betydeligt slidspor ses på denne. I regnskaberne nævnes en lille

halvtimeklokke over urværket, samt en over degnens stol. Slaghammeren til disse blev aktiveret af en stift på gangværkets valsehjul. Værket blev anbragt i tårnrummet, vist på et pulpitur, omgivet af et urhus. Ifølge Lyder Høyer var malet fire rum med indskrift, henvisende til præst og kirkevæрге. Til gangværket blev der 1639 opsat et lod af sten, med jernøsken til rebet.⁹ 1651 blev urhuset ændret, og 1653 blev der malet fire scener: Skabelsen, Syndefaldet, Uddrivelsen af Paradis og Moses med tavlerne.¹³⁵ Desuden en indskrift: »Patrono Olao Worm D(octore) æ(et) Rectore Acad. Hafn(iensis)« (under kirkens patron Ole Worm, doktor og rektor ved Københavns universitet).

2) 1779 anskaffedes et nyt ur, forfærdiget af Ole Børling,⁴⁷ og opsat i mellemstokværket, vist med nyt urhus, se ovf.

†*Solur*. 1581 betales 3 mk. for en solskive til at stille klokken efter. Jens Plov i Egebjerg fik 15 sk. for en egebjælke til at stille skiven på.⁹

Klokker. 1) (Fig. 44a) 1518, tilskrevet Johannes Fasteno we.¹³⁶ Tvm. 105,5 cm. Om halsen bufriser hvorimellem indskrift med reliefminuskler: »Splendor sydus anglie est ortus Botulphus fructum suu(m) i(n) tempor(e) suo datur(us) dns Andreas Petri capellan(us) ecce an(no) mdxviii« (Englands strålende stjerne, Botolfus, er oprunden, som i sin tid vil give sin frugt. Andreas Petersen var kirkens kapellan år 1518). På legemet skjold med bomærke (fig. 44b), sandsynligvis for Andreas Petersen. I Lille Lyngby¹³⁷ hænger en klokke fra 1514, der også er tilskrevet Fastenowe, og som ifølge indskriften synes at være viet S. Botulf.

2) 1857, tv. 97 cm. »Omstøbt af Gamst & Lunds Efterfølgere Kjøbenhavn Aar 1857« ifølge indskrift med reliefversaler under palmetfrise på halsen.

Begge klokker er ophængt i slyngebom. †*Klokker*. 1) 1561 købt af Laurids [Madsen] bøssestøber, som også leverede klokke nr. 1 fra 1550 i Egebjerg (s. 2315); den vejede 1½ skippd., 1 lispd., 4 skålpd.⁹ 2) 1616, støbt af Hartwig Quellmeyer ifølge indskriften: »Spes mea Christus (Kristus er mit håb). Hans Sørensen og Laurits Sørensen Kircke Værgere. Til Grevinge

Kircke. Mein Hofnung zu Got allein Hartvig Quellichsen Mejer Goes mich anno domini 1616«. ¹¹⁹ Klokken opgives at have vejjet 3 skippd., 4 lispd. og 4 skålpd.; den kostede 273 rdl. 10 sk., som betaltes delvis af kirkens beholdning plus 29½ rdl. indsamlet i sognet. Den blev hentet i Nykøbing, hvortil den var kommet med skib fra København. Rasmus Møller hængte den op og Mickell Smed bandt den.⁹ 1857 omstøbt, jfr. klokke nr. 2.

1606 blev »klokken« taget ned af Rasmus Møller i Assens (Asnæs?) og »puderne« rettet, mens Mikkel Smed i Herrestrup reparerede kneblen.⁹ 1750 betaltes ankersmeden Christer Jochumsen for en klokkeknebel.⁴⁷ 1729 reparerede Peter Lorensen den lille klokke, der var ubrugelig.⁹

Klokkestol, ny, af fyr, med dobbelte skræstivere og kryds under klokkerne. †*Klokkestol*. 1618 tingedes med Anders Jensen i Veddinge og Oluf Jensen i Holbæk om at gøre et nyt klokkeværk med tømmer, opbinding af den store klokke m.m. Kirken skaffede materialerne: egetømmer og fyrrebjælker. Af egetømmeret udførtes en træaksel til den store klokke. Samtidig kørtes begge klokkeknebler til Veddinge smedje for at omsmedes. 1714 gjorde Thomas smed 15 ankre til klokkeværket,⁹ og 1762 istandsatte Thomas snedker klokkeværket.⁴⁷

GRAVMINDER

Epitafium. O. 1700. Birgita Melissæa (Birgitte Bhie) og Anna Catharina Melis: (Anne Katrine Bhie) sammen med deres moder Elisabetha Sophia Petri Filia Worm (Elisabeth Sofie Pedersdatter Worm), *1639, †29. dec. 1694, begravet i denne kirkes kapel, moder til fem børn, hvoraf en søn med den første mand, Nicolaus Bøgvadius (Niels Bøgvad), en søn og tre døtre med den sidste, Paulus Melissæus (Poul Bhie). Mindesmærket opsat af hendes efterladte ægtefælle, *10. aug. 1644, præsteviet 1. maj 1668, provst 14. juni 1699, <†1. maj 1712>. Åb. 14, 13.

Grålig kalksten, 135x98 cm, med den latinske indskrift anført med fordybet skriveskrift, der nu som 1750 er forgyldt,¹³⁸ men 1918 var op-

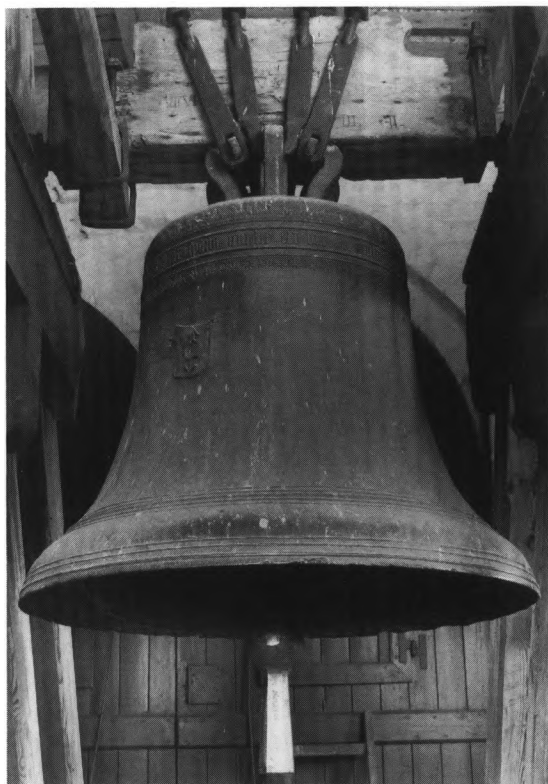

Fig. 44a. Klokke nr. 1, støbt 1518 ifølge indskriften med reliefminuskler, tilskrevet Johannes Fastenowe (s. 2360). NE fot. 1991. - Bell no. 1 cast in 1518, attributed to Johannes Fastenowe.

Fig. 44b. Bomærke på klokke, sml. fig. 44a (s. 2360). NE fot. 1991. - Personal mark on the bell, cf. fig. 44a.

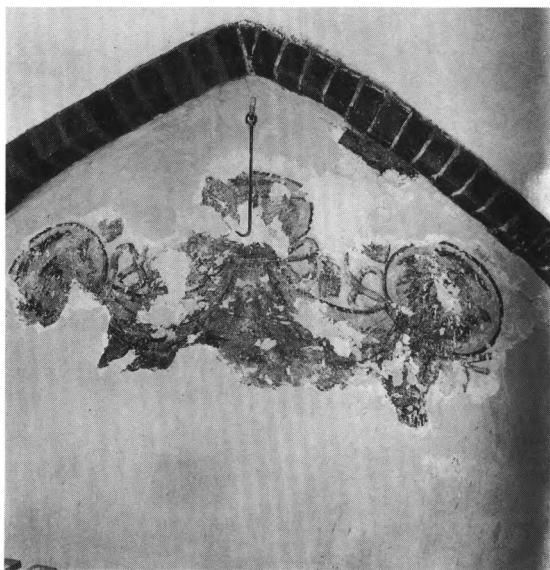

Fig. 45. †Kalkmalet draperi o. 1700 på nordvæggen i andet fag (s. 2342). Henrik Græbe fot. 1972. - †Mural painting of drapery c. 1700 on the north wall in the second bay; partially uncovered during restoration.

trukket med sort. Anbragt på oprindelig plads, ved kirkens nordvæg, andet fag fra øst¹³⁹ (sml. †kalkmaleri nr. 2 og fig. 45). O. 1923⁸ flyttet til sakristiets sydvæg, hvorfra det 1988 overførtes til våbenhusets vestvæg.¹⁴⁰

†*Epitafium*, med malet årstal 1643. Christophorus Iac(obi) Brend (Christoffer Jacobsen Brend, †1630), Nicolaus Joannis Bøgvad (Niels Jensen Bøgvad, †1668), Medea Georgii Filia (Mette Jørgensdatter, †1643). Opsat på Bøgvads bekostning 1643.

Træepitafiet er nøje beskrevet i 1750'erne,¹⁴¹ bestående af et centralt ovalt portrætmaleri med de to præster og deres hustru »i deres fulde Dragt og Legems Størrelse«, omgivet af træsnideri, der var malet og forgyldt og »afdeelt i visse Rum med Inscriptioner«. Øverst, formentlig i topstykket, et maleri af et skib for fulde sejl, som søger havn, samt indskriften: »Christus est nostra Justitia, Resurrectio et vita« (Kristus er vor retfærdighed, opstandelse og liv). I de »runde Deelee« på hver side af portrættet (antagelig vingerne) sås til venstre indskriften: »Memorare novissima & in æternum non peccabis« (Kom de sidste ting i hu, og du skal i evig-

hed ikke synde), til højre: »Ante obitum moriens non moriturus obit« (Hvo som dør før sin død, dør ikke for at dø). Lige under portrættet læstes til venstre: »Fides justificat« (Troen retfærdiggør), til højre: »Spes non confundit« (Håbet beskæmmer ikke), og nederst i et firkantet rum, måske hængestykket, citat fra Joh. 3, 16 samt de afdødes navne anført på latin.

Epitafiet hang ved beskrivelserne i 1750'erne i koret, ved siden af sakristiets dør oven over skriftestolen,¹⁴² men ønskedes 1834 nedtaget grundet brøstfældighed.⁴⁰

†*Gravsten*. O. 1726. Niels Christian Kiærgaard, *21. okt. 1693 i Deibjærg Kiærgaard i Jylland, †7. maj 1726 i Grævinge i Aadsherred. Gravstenens indskrift var udhugget med antikva. Den lå i 1750'erne¹⁴³ på kirkegårdens sydside; ved degnen Lyder Høyers død 1757 blev den som den eneste, der fandtes, og efter kirkepatronens tilladelse anvendt til at lægge over hans begravelse inde i kirken. Senere blev den brugt som flisesten foran indgangsdøren til præstegården, men var 1921 forsvundet.¹⁴⁴

†*Gravtræer*. 1 - 2) O. 1706, da Hans Nielsen betalte 3 mk. for et ligtræ på hans hustrus grav og 1 mk. 8 sk. for et lille ditto på hans barns grav.⁹

3) O. 1707, da Anders Sørensen i Gundestrup betalte 3 mk. for at lægge et ligtræ på sin faders grav.⁹

†*Åben begravelse*. Før 1694. Indrettet af sognepræsten Poul Bhie (jfr. epitafium) i sakristiet som en åben, muret begravelse med bræddegulv og lemme over samt med et luft hul i østre side af muren. Hullet tilmuredes i 1750'erne, da begravelsen ikke længere anvendtes.¹⁴⁵ O. 1750 sås endnu tre kendelige og fuldkomne store †*kister* i begravelsen, tilhørende Niels Bøgvads enke og Poul Bhies første hustru Elisabeth Sofie Pedersdatter Worm, †1694, Poul Bhie selv, †1712, og Poul Bhies anden hustru Elisabeth Marie Jacobsdatter Burchard, †1729, samt en fjerde kort, sammenslagen kiste, hvis knogler mentes at tilhøre Poul Bhies døtre Birgitte og Anne Kattrine.¹⁴⁶

†*Eftermiddelalderlige, murede begravelser*. O. 1750 opregnes adskillige begravelser i kirken,

Fig. 46. Indre set mod øst. Bag prædikestolen ses kalkmalerier visende S. Katarina og Kristus som smertensmand (sml. fig. 18-19) samt et grotesk $\dagger$ hoved (s. 2341). Ældre fot. i Dragsholm Kommunes lokalhistoriske Arkiv. - Interior to the east. Behind the pulpit mural paintings of St. Catherine and the Man of Sorrows, cf. figs. 18-19, and $\dagger$ grotesque.

hvoraf nogle var murede, mens der i andre tilfælde formentlig kun er tale om simple jordefæstebegravelser i gulvet. I altergulvet var der indrettet fælles begravelsessted for sognepræsterne Christoffer Jacobsen Brend ($\dagger$ 1630) og Niels Jensen Bøgvad ($\dagger$ 1668) samt deres hustru Mette Jørgensdatter ($\dagger$ 1643), jfr. $\dagger$ epitafium. Andetsteds i koret var en grav, muret med røde mursten, for en fornem svensk officer ($\dagger$ 1658), samt sognepræsten Peder Lunds begravelse ($\dagger$ 1738).¹⁴⁷ Sognepræsten Niels Lauritsens grav (død mellem 1561 og 1574) var 1625 nedsunken og blev oplagt igen på kirkens bekostning. 1664 betales for et lejersted i kirken til Peder Smed i Grevinge.⁹ Kirkeværgen Søren Ipsen i Grevinge begravdes 1701 under tårnet, degnen Chresten Pedersen 1710 øverst i kirkegulvet mod koret, kaptajn Johannes Fischer 1719 under mandsstolene,¹⁴⁸ degnen Niels Maltesen 1739 sammesteds som Chresten Pedersen, degnen Lyder Høyers søn Jacob

1743 under den øverste mandfolkestol, sognepræsten Valentin Cruses hustru, Ingeborg Frantzdatter Pechel, 1752 i kirkegulvet ved opgangen til prædikestolen sammen med fire børn. 1757 lagdes en gravsten fra kirkegården (jfr. $\dagger$ gravsten) over Lyder Høyers begravelse i kirkegulvet,¹⁴⁴ og 1766 betales for Anne Wieses begravelsessted i kirken.⁴⁷ Begravelserne blev løbende sløjfet og opfyldt, således 1673 to udfaldne grave i kirkegulvet⁹ og 1806 et gravsted.⁴⁷

En $\dagger$ kårde med sort slør tilhørende kaptajn Johannes Fischer, der døde 1719, fandtes endnu på Lyder Høyers tid.¹²³

Mindetavler på kirkegården. Fra 1800'rne er bevaret et større antal mindetavler, der temmelig usædvanligt er blevet placeret på kirkegården, dvs. på selve kirkens mur eller på kirkegårds-muren. Adskillige af dem er af støbejern.

1) O. 1800. [Provst Thomas Rasmussen, lærer for Grevinge menighed, *28. maj 1744, $\dagger$ 12. maj

1800. Gift med Elisa Müller i 25 år og ved hende fader til to døtre]. Hvidgrå sandsten, 94x58 cm, forvitret og nu ganske ulæselig.¹⁴⁹ Foroven fordybet felt og i hjørnerne cirkelrunde fordybninger. På kirkens nordmur mellem sakristi og ligkapel.

2) O. 1834. Niels Iensen, sognepræst til Grevinge menighed i Siælland, forhen præst på øen Anholt, *28. nov. 1780, †24. maj 1834. Støbejernsplade med halvrund overkant, 95x55 cm. Indskrift med reliefversaler. Stod en overgang op ad ligkapellets østmur, 1990 i kirkens redskabsrum, hvorfra den agtes opsat på den nordlige kirkegårdsmur, i nordvesthjørnet.

3) O. 1847. Gårdmand og kirkeværge Hans Hansen, *1. jan. 1776 i Herrestrup, †21. okt. 1847 i Grevinge, og hans hustru Ane Madsdatter, *9. aug. 1770 i Grevinge, †28. nov. 1847 sammesteds. De levede i et kærligt ægteskab i 48 år og fik en søn og to døtre. Ordsp. 10, 7, Sir. 25, 4-6. Sortmalet støbejernsplade, 83x65 cm, med profileret ramme og i de afrundede hjørner femtakket stjerne omgivet af gotiserende stavværk.¹⁵⁰ Indskrift med reliefversaler. Indmuret i vestre kirkegårdsmur, nær nordvesthjørnet, sammen med en identisk mindetavle af nyere dato (o. 1927) over beboere af Lillelundshøj.

4) O. 1853. Jomfru Ane Jacobsen, *21. jan. 1811 i Nestved, †14. april 1853 i Grevinge i sin alders 41. år. Oval støbejernsplade, 70x55 cm, med ophøjet kant og reliefstøbt kors foroven. Indskrift med reliefversaler. Placering som nr. 2.

5) O. 1854. Gårdmand og sognefoged Peder Iensen af Gundestrup, †15. maj 1851, 70 år, og hustru Karen Christensdatter, †19. jan. 1854, 76 år. Sat af deres plejesøn. Tavle af poleret kunstsandsten, 68x42 cm, med fordybede versaler med rester af grøn maling, som 1990 agtes optrukket med guld. På nordre kirkegårdsmur, nær nordvesthjørnet.

6) O. 1856-76. Dorte Marie Magdalene Lindeblad, f. Frederiksen, †12. marts 1856, 60 år gammel, og Severin Christian Lindeblad, skolelærer i Herrestrup, †20. okt. 1876, 68½ år gammel. Marmortavle, 36x42 cm, udformet som en opslået bog med ægtefællernes navne anført på hver sin side med udslidte, fordybede versaler.

En cirkelmedaljon over bogen er gået tabt. Indmuret midt på nordre kirkegårdsmur, 1990 agtet flyttet til den vestre mur, ved nordvesthjørnet.

På ældre fotografier ses adskillige *†støbejernsgitre* på kirkegårdens nord- og sydside.

KILDER OG HENVISNINGER

RA. Københavns Universitets arkiv. 18.30.03. 1574-1732. Grevinge kirkes rgsk. - 18.30.02. 1592-1823. Fossie, Gladsakse og Grevinge kirkers rgsk. 1732-1822. Grevinge. — 12.03.01-57. Acta Consistorii. 1662-1672. - 12.12.19-20. Indkomne sager, cirkulærer og koncepter. 1746-47. Dokumenter ang. Grevinge kirke. - 12.26.14. 1837-95. Eforen for kontoen til landsbykirkernes forskønnelse. 1837-95. Indkomne sager. 1838-92. Rgskbog. - NM2. Håndskriftsaml. Beskrivelse over den Københavns Universitet tilhørende Grevinge kirke. 23. juni 1861. - KglBibl. Thottske saml. 1412-13. 4°. Jfr. ndf. anførte udg. af håndskriftet. - Ved embedet. Synsprot. 1861-19(82). - Se i øvrigt arkivalier for Holbæk amt i alm. s. 50.

NM2. Cirkulære til biskopperne 1890. Indberetninger ved J. B. Løffler 1874, Poul Nørlund 1918-19 (bygning), M. Mackeprang 1918-19 (kalkmalerier og inventar), Mogens Larsen 1972 (prædikestol, krucifiks og kalkmalerier), Henrik Græbe 1973 (kalkmalerier), K. Søndergård Nielsen 1973 (dåbsfad), Hugo Johannsen 1982 (bygning), Marie-Louise Jørgensen 1982 (inventar) og Birgitte Skov 1982 (gravminder). - Bygningsbeskrivelse ved Mogens Vedsø, kalkmalerier ved Hugo Johannsen og Marie-Louise Jørgensen (Niels Larsen Stevns), inventar ved Marie-Louise Jørgensen og gravminder ved Lars Grambye. Redaktionen afsluttet 1991.

Tegninger. NM2. To farvelagte opmålinger ved G. Hoffmann 1866. - Plan og opmåling af præstedør ved C. G. Schultz 1929. - To kopier af plan og langsnit med indtegnede kalkmalerispor ved Henrik Græbe 1973. - Statens Museum for Kunst. Malerisamlingen. Tre udkast i akvarel til nuværende udsmykning af østvæggen (inv. 4082 Himmelfarten og 4300 Opstandelsen). - Kobberstiksamlingen. Udkast, nogle i akvarel, til østvæggen (Td. 778 c 108-35 og d 136-50) og Skitsebog 1923-24 med figurstudier (inv. nr. NLS 150). Alle ved Niels Larsen Stevns. - Stevns Museum. Lille Heddinge Rytterskole. Niels Larsen Stevns samlingen. Tre udkast i akvarel til østvæggen, de to fra 1915, et udat., men efter 1916.

Notebøger. C. G. Schultz LXVII, s. 2-15.

Litteratur. Degnen Lyder Høyers Beskrivelse af Grevinge Sogn. Haandskrift fra Aar 1750. Udgivet af Ferd. Petersen-Blidstrup, 2. udg. 1921, og Nogle kulturhistoriske Bidrag i Tilslutning til og Fortsættelse af

Lyder Høyers Beskrivelse, ved udgiveren (*Lyder Høyer*). - Axel Garboe: Grevinge kirke og det første medicinsk-naturhistoriske Museum i Danmark, i ÅrbHolbæk 1951, s. 50-59.

¹ Roskildebispens jordebog s. 161.

² DiplDan. 2. rk. XI, nr. 67, Repert. nr. 7219, 2. rk. nr. 758 og 5502.

³ J. O. Ahrnung: Roskilde Kapitels Jordebog 1568, 1965, s. 218.

⁴ Landebogen s. 143.

⁵ Holger Fr. Rørdam: Københavns Universitets Historie fra 1537 til 1621, III, 1873-77, s. 746 og H. Matzen: Københavns Universitets Retshistorie 1479-1879, II, 1879, s. 317. Vedrørende anden medicinske professor, se: Axel Garboe: Grevinge Kirke og det første medicinsk-naturhistoriske Museum i Danmark, i ÅrbHolbæk 1951, s. 50-59 og Københavns Universitet 1479-1979, bd. VII. Det lægevidenskabelige Fakultet. Red. Johannes C. Melchior, Erik Andreassen, Knud Brøchner-Mortensen, Albert Gjedde, Vilhelm Møller-Christensen, Dyre Trolle, 1979.

⁶ Jfr. Lars Andersen: Folkesagn og Folketro i Ods Herred, 1918, s. 46.

⁷ NM6. Fundprot. V nr. 1542c.

⁸ Ved embedet. Synsprot. 1861-19(82).

⁹ RA. Københavns Universitets arkiv. 18.30.03. 1574-1732. Grevinge kirkes rgs. k.

¹⁰ Lyder Høyer s. 20.

¹¹ NM2. Håndskriftsaml. Beskrivelse over Grevinge kirke. 1861.

¹² 43 mk. til Christian Smed i Nykøbing for den vestre rist. 6 sk. for to måltider mad til smeden og muremesteren den dag de kørte risten til kirken. 3 mk.

2 sk. til muremesteren, som gravede og murede graven til at lægge risten i. 10 sk. til to karle, der bar sten og kalk til graven under risten. 1½ mk. for en egestolpe til rammen om risten. Ved arbejdet med risten var tillige beskæftiget en kalkslår, der fik 15 sk., og en tømrer, der huggede træværket til rammen om risten, jfr. note 9.

¹³ Lyder Høyer s. 48f.

¹⁴ Noterne 13 og 9.

¹⁵ Noterne 52 og 8.

¹⁶ RA. Kultusmin. 1. Dep. 1848-1916. Journalsager.

¹⁷ Lyder Høyer s. 22.

¹⁸ Størrelse: 22x77 cm; kun den vestre ende med ornamentet tildannet, resten rå.

¹⁹ NM, 1. afd., sognebeskrivelsen, nr. 335. De to sten med helleristninger i henholdsvis tårnets nordmur og korets gavlfag har formentlig tidligere indgået synligt i den oprindelige kirkes murværk. Ole Strandgaard: Endnu et håndslag fra bronzealderen..., i Alle tiders Odsherred 1988, udg. af Odsherreds Museum, bagsiden. Ole Strandgaard: Kirke og kulthus, Skalk 1988, nr. 6, s. 13-15.

²⁰ Vinduet havde samme form 1861 (note 11). Hoffmann angiver en fladbuet lysning, hvilket formentlig er et udslag af den stereotype gengivelse af kirkens vinduesformer.

²¹ Et evt. vindue må være tilmuret før 1786-87, da der anskaffes seks vinduer til kirken, jfr. note 47, fire i langhusets sydmur, et i nord og et i tårnets vestmur. En tilmuring kan have fundet sted ved trappehusets opførelse. Forholdet blev undersøgt i forbindelse med restaureringen 1972-73, hvor der dog ikke opnåedes fuld klarhed, omend arkitekt Erling Jessen hældede til den anskuelse, at der ikke syntes at have været et vindue på dette sted (byggemødereferat nr. 8, 18. jan. 1972).

²² En behugning af falsen nær buetoppen på tårnbuens østside skyldes sandsynligvis et $\uparrow$ pulpitur i skibets vestende.

²³ Et tilsvarende prydskefte kendes fra Årby og Jorløse (s. 1458 og 1966).

²⁴ Åbningen var ikke tilmuret 1866, jfr. Hoffmanns opmåling (fig. 5b).

²⁵ Fladrundbuens yderste del forløber koncentrisk med lydåbningernes spidsbuer. Grundet en fejl i afsætningen måtte den midterste del af bueslaget over østre glamhul hæves for at skabe plads til cirkelblændingen; buens form er herved blevet nærmest trekloverbuet.

²⁶ Blændingerne får herved en visuel lighed med cirkelblændingerne i glamhullernes spejl. Ved sydsidens skalmuring er dette træk ikke respekteret.

²⁷ Jfr. Egebjerg s. 2287.

²⁸ Hvælvets udformning er identisk med korhvælvene i Kundby fra begyndelsen af 1500'erne (s. 626).

²⁹ Hoffmann angiver 1866, altså før ombygningen, en fladbuet dør i spidsbuet spejl (fig. 5a). Er dens form korrekt gengivet, må trappehusets nederste del være middelalderlig. Den sammesteds angivne korsformede lysåbning sad i den ommurede del af huset.

³⁰ Identiske kragbånd kendes inden for amtets grænser i Orø (s. 872), Vig (s. 2212) og Gørlev (s. 1185), sidstnævnte er formentlig lidt ældre end de øvrige.

³¹ Formentlig siden 1902, da der opførtes et nyt materialhus på kirkegården, jfr. note 52.

³² Jfr. noterne 17 og 11.

³³ Ses på plan målt af G. Hoffmann 1866.

³⁴ Denne må være indsat ved indretning af varmeanlægget.

³⁵ Såvel i som efter middelalderen har formentlig kun det østre fag været opfattet som kor, mens det vestre fag reelt var en forlængelse af skibet. Herpå tyder bl.a. placeringen af præstedøren (s. 2334) og det eftermiddelalderlige korbuekrucifiks.

³⁶ Sydmuren har foroven været afsluttet - midlertidigt - i niveau med skibets oprindelige murkrone; tilsvarende skel ses ikke i gavlen og nordmuren.

³⁷ Jfr. Højby s. 2133 note 32.

Fig. 47. Indmuret sten med palmetornament i tårnets sydмур (s. 2329). LL fot. 1982. - *Walled stone with palmette ornament in the south wall of the tower.*

³⁸ Konsollen er opmuret af to fremkragede bindere med hulkelfprofileret underkant.

³⁹ Overvæggene er upudsede og nordøstre hjørnepillenes false er sekundært affasede.

⁴⁰ LA. Skippinge og Ods. hrd.s provsti. 1824-36, 1831-44, 1844-61, 1862-75. Synsforretningsprot.

⁴¹ Stenstørrelse: Henholdsvis 28-28,5x14x8 og 26x12-12,5x9 cm.

⁴² LA. Holbæk amts provsti. 1808-23. Synsforretn.

⁴³ Pillen kan have været placeret på skibets sydvesthjørne, hvor våbenhusets vestmur udviser en skal-muring længst mod nord, jfr. s. 2335 og note 9.

⁴⁴ Lyder Høyer s. 46.

⁴⁵ Lyder Høyer s. 46 og 150. Oversættelse ved udgiveren Ferd. Petersen-Blistrup.

⁴⁶ Lyder Høyer s. 46. Indskriften sættes af Lyder Høyer i forbindelse med en staffing af koret nævnte år.

⁴⁷ RA. Københavns Universitets arkiv. 18.03.02. 1732-1822. Grevinge rgsk.

⁴⁸ Overkanten af den vestre niches stik er synligt over hvælvene. Skjoldbuerne i skibet er markant lavere end i koret.

⁴⁹ Fire til sydsiden, et til nordsiden og et til tårnet, jfr. note 47.

⁵⁰ Dette kan ikke være nordsidens oprindelige østre vindue, der må være lukket allerede ved kirkens overhvælvning.

⁵¹ Lyder Høyer s. 20-21.

⁵² Ved den her valgte fremgangsmåde kunne nye tagplader støbes uden forudgående nedtagning af de gamle. Dog er der ikke overensstemmelse mellem de angivne mængder af bly de to nævnte år.

⁵³ Af litt. kan især nævnes Carl V. Petersen: Niels Larsen Stevns, 1917, Leo Swane: Niels Larsen Stevns, 1951 og Erik Clemmesen: Niels Larsen Stevns som kirkelig maler, i Kirkens Verden, 1959, nr. 12, s. 353-78.

⁵⁴ Jfr. brev 9. juli 1923 (i KglBibl.) fra H. Gjevnøe til Larsen Stevns. Allerede 10. jan. 1918 havde Gjevnøe i brev til kunstneren fortalt om Oscar Andersens positive holdning, mens han tvivlede på Martin Borchs og provstesynets. - Mikael Wivel takkes for tilsendelse af kopier af relevante breve og oplysninger.

⁵⁵ Sml. †kalkmaleri nr. 4 i Egebjerg (s. 2295).

⁵⁶ Jfr. †kalkmaleri nr. 6 i Egebjerg (s. 2295) og Farum (DK. Frborg. s. 2501 med fig. 17).

⁵⁷ Jfr. Bårse, hvor en karl 1572 »afbrød« to af kirkens altre (DK. Præstø s. 864). Sml. også et kongebrev, der befalede, at alle billeder og altre, på et nær, skulle borttages, og der måtte sættes stole i stedet, jfr. Holger Rørdam: Forhandlinger på Roskilde Landemode 1570-90, året 1574 i KirkehistSaml. 2. rk., IV, 1867-68, s. 367, desuden KancBrevb. 6. juni 1571. Den omstændighed, at hvælvpillernes kragbånd i østfaget er hævede, kan antyde, at der har stået †sidealtre.

⁵⁸ Lyder Høyer s. 34.

⁵⁹ Jfr. note 47. Lignende fugtproblemer kendes fra Søstrup, hvor alterklæderne i 1730'rne beskrives som gamle og slidte eller forrådnede på grund af fugt (jfr. s. 171).

⁶⁰ LA. Ods hrd.s provsti. 1615-1808. Bog over Ods hrd.

⁶¹ Lyder Høyer s. 23, nr. 31.

⁶² Note 75. Jfr. udgifter 1838 til altertavle af historiemaler Müller 400 rdl., ramme til samme og indretning 91 rdl. samt tømmer og arbejdsløn til forandring ved alterbordet 18 rdl. 56 sk. (RA. Københavns Universitets arkiv. 12.26.14. 1838-92. Regnskabsbog).

⁶³ Blandt andre tidlige eksempler på nygotiske altertavler kan nævnes den samtidige i Herfølge, hvis maleri er signeret af Adam Müller 1840 (DK. Præstø s. 278) og Hornbæk fra 1838-39 (DK. Frborg. s. 732). Endvidere Øster-Broby fra 1833 (DK. Sorø s. 590, fig. 3). Jfr. også Kjeld von Folsach: Fra Nyklassicisme til Historicisme. Arkitekten G. F. Hetsch, 1988. Fig. 29, s. 67 gengives det indre af Svanninge kirke på Fyn, som forfatteren anser for at være det første forsøg herhjemme på at foretage en gennemgribende og stilkorrekt restaurering af en gotisk bygning, 1837 (s. 69).

⁶⁴ Det er uklart, hvorledes beskrivelsen 1861 skal forstås: altertavlen består af et maleri i 3 billeder (note 11).

⁶⁵ Jfr. også Lyder Høyer s. 229.

⁶⁶ Jfr. indb. 1918 og Trap.

⁶⁷ Sml. Hannemarie Ragn-Jensen: Die zweite Generation der dänischen Nazarenern, i Hafnia 1979, s.

144-75, hvor det påpeges, at maleriet har tydelige mindelser om, at Müller var elev af Eckersberg.

⁶⁸ A. C. var anden medicinske professor fra 1585.

⁶⁹ Note 9. Om en lignende indsats ved sysselsprovst i Varde syssel, Anders Sørensen Vedel, se Ebbe Nyborg: Lektorieprædikestole og katekismusaltertavler. Om inventarfornyelser i de sydvestjyske kirker i reformationårhundredet, i Tro og Bilde i Norden i Reformationens århundre. Red. Martin Blindheim, Erla Hohler, Louise Lillie, Oslo 1991, s. 227.

⁷⁰ DK. Sorø s. 435 med fig. 10-11. Sml. Ragne Bugge: Tekstaltertavlene i Danmark-Norge omkring 1600, i Reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540-1610, Oslo 1990, s. 306-26 og Ebbe Nyborg: Lektorieprædikestole og katekismusaltertavler. Om inventarfornyelser i de sydvestjyske kirker i reformationårhundredet, i Tro og Bilde i Norden i Reformationens århundre, red. Martin Blindheim, Erla Hohler, Louise Lillie, Oslo 1991, især s. 237f.

⁷¹ Jfr. notat i NM2, j.nr. 382/04.

⁷² Disse krucifikser anskaffedes 1854-55 til 14 universitetskirker, jfr. RA. Københavns Universitets arkiv. 12.26.14. 1838-92. Regnskabsbog. På initiativ af professor H. N. Clausen, som administrerede konsistoriums konto til de sjællandske universitetskirker forskønnelse, udstyredes kirkerne bl.a. med en kopi af Jerichaus krucifiks og dåbsfad efter Lorenz Frølich's tegning, jfr. H. N. Clausen: Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie, 1877, s. 206.

⁷³ Jfr. note 75. En lignende kalk i Gilleleje fra 1662 fik nyt bæger 1746, jfr. DK. Frborg. s. 1162 med fig. 6.

⁷⁴ Melissos er græsk og betyder en bi.

⁷⁵ RA. Københavns Universitets arkiv. 12.26.14. 1837-95. Indkomne sager.

⁷⁶ Jfr. kirkens regnskabsbog, der anfører anskaffelsestidspunktet til 23. marts 1702. Æsken opgives at veje

11 lod 2 kvint og kanden 31 lod (note 9).

⁷⁷ Note 47. Der kan være tale om enken efter Just C. Winther. Han døde 1770, men hun fortsatte professionen på Amagertorv og nævnes 1781 blandt de seks københavnske guldsmede med størst lager, jfr. Bøje 1979 s. 134.

⁷⁸ S. 2102, fig. 20 og DK. Maribo s. 105, fig. 14.

⁷⁹ Jfr. note 9. Lyder Høyer anfører s. 23 og 31, at sættet er fra 1581.

⁸⁰ Note 9. Lyder Høyer anfører, at den er fra 1620. Ifølge Wiberg: Præstehist. kom pastor Brend imidlertid først til embedet 1621.

⁸¹ S. 1039 med fig. 18 og s. 1523, fig. 28. Stagen i Skarhult er gengivet i Sigurd Erixon: Massing, Lund 1978, fig. 157.

⁸² Lyder Høyer s. 23 og 30.

⁸³ Jfr. Holger Fr. Rørdam, udg.: Danske Kirkelove, 1886, II, 83, samme: Forhandlinger paa Roskilde Landemode 1570-90, i KirkehistSaml. 2. rk., IV, 360 og

Fig. 48. †Kalkmaleri o. 1275 på nordvæggen i tredje fag. Levn af Marias klædedragt (s. 2340). Henrik Græbe fot. 1972. - †Mural painting c. 1275 on the north wall in the third bay. Traces of the Virgin Mary's robe.

KancBrevb. 25. maj 1566 og 21. febr. 1568.

⁸⁴ Læge og botaniker, født på Hørbygård, 1755 dr. med. og næste år professor medicinæ designatus. Ordinær professor blev han først 1773.

⁸⁵ Lyder Høyer s. 230.

⁸⁶ Lyder Høyer s. 30.

⁸⁷ Note 9. Sml. f.eks. de to rytterakvamaniler fra Vigso, jfr. Harald Langberg: To ryttere fra Vigso, 1. udg. 1974, 2. udg. 1980. Lyder Høyer (s. 35) omtaler den som et kobbervandkar og meddeler, at det 1622 blev solgt til Joachim Hansens enke, Anna.

⁸⁸ Note 9. Se i øvrigt Bengt Stolt: Anglastavarna från Hollola, i Finskt Museum 1982, s. 44-58. S. 50 omtales såkaldte blussestager i Husaby i Västergötland.

⁸⁹ Jfr. note 9 og Lyder Høyer s. 38.

⁹⁰ Peder Palladius' Visitatsbog udg. af Lis Jacobsen, 1925, s. 30. Jfr. også Holger Fr. Rørdam, udg.: Danske Kirkelove, 1883, s. 346, og Lyder Høyers noter s. 33, hvorefter fonten havde stået under tårnet.

⁹¹ Jfr. HofmFund. X, Appendix, s. 67-68.

⁹² Lyder Høyer s. 41.

⁹³ Note 11. 1740 anføres en udgift på 4 mk. for mes-

Fig. 49a-b. *Billedskærerarbejder: del af herme og diademhoved muligvis stammende fra $\dagger$ altertavle anskaffet 1598 (s. 2344). I Odsherreds Museum. NE fot. 1990. - * *Wood-carvings: part of a herm and mask with head-dress, possibly from an $\dagger$ altar-piece acquired in 1598.*

singknapper til jernværket om altret (note 47).

⁹⁴ Jfr. Mackeprang: Døbefonte s. 405.

⁹⁵ Fadet anskaffedes efter synets henstilling de to foregående år, jfr. noterne 52 og 8.

⁹⁶ Jfr. note 9. Lyder Høyer tolker (s. 35) en indtægt 1621 fra hr. Christopher Jacobsen (Brend) for et mesingbækken således, at nævnte bækken solgtes til sognepræsten.

⁹⁷ Lyder Høyer s. 23, nr. 33.

⁹⁸ Jfr. note 9. 1626 reparerede smeden trissen over fonten, og dette samt følgende århundrede fornyedes rebet til dækket over fonten eksempelvis 1677 (note 9) og 1739 (note 47).

⁹⁹ Lyder Høyer s. 32.

¹⁰⁰ 1918 stod korstræet dækket af en grå oliemaling:

1972 var lændeklædets for køligrødt og korstræet brunt med køligrøde diamantgruber langs kanterne. Skriftbåndet var grønt med sort skriveskrift.

¹⁰¹ DK. Præstø s. 432 og Poul Nørlund: Lægmands-krucifikset i Sorø. To efterladte Smaastykker, udg. Tage E. Christiansen, i ÅrbOldkHist. 1963, s. 8 note 1.

¹⁰² Note 9. Om korbuekrucifiksers placering se Ebbe Nyborg: Korbue, krucifiks og bueretabel. Om de ældste vestjyske triumfkrucifikser, deres udformning og anbringelse, i Hikuin 14, Højbjerg 1988, s. 133-52. Sml. også Marie-Louise Jørgensen: Pengeblokke, i Synligt og usynligt. Studier tilegnede Otto Norn, Herning 1990, s. 73. Se endvidere Bårse, hvor man 1576 købte en bjælke, som korset »stod i«; snedkeren klædte og færdiggjorde den (DK. Præstø s. 865).

¹⁰³ Jfr. noterne 9 og 60.

¹⁰⁴ Lyder Høyer s. 31.

¹⁰⁵ Jfr. noterne 40 og 8.

¹⁰⁶ HofmFund. X, 1765, s. 67.

¹⁰⁷ Note 9. Der indkøbtes fire lange egetræer og fyrredeller foruden stangiern, som brugtes til stolen og til at ophænge himlen over samme. Desuden betalt for snedkerens arbejde fra 17. nov. til 22. dec., såvel kost som løn. Senere arbejdedes på prædikestolen fra 20. april til 8. maj. Der anvendtes både nyindkøbt egetømmer og tømmer, kirken havde i forråd.

¹⁰⁸ Lignende ændringer foretaget hurtigt efter anskaffelsen af en prædikestol kendes fra Udby (DK. Præstø s. 915), hvor felterne i stolen fra 1584 allerede o. 1605 blev vendt, så forsiderne med reliefskårne hoveder kom til at sidde indad, mens der på felternes glatte bagsider maledes evangelistfigurer omkring Kristus med verdenskuglen. I Tårnby (DK. Kbh. Amt s. 295) synes en prædikestol fra 1581 at være blevet erstattet af en ny 1629, og i Tveje Merløse (Holbæk amt) fik stolen fra 1571 o. 1630 påklisteret relieffer, som atter er fjernet.

¹⁰⁹ S. 610 med fig. 30-32, 2076, fig. 25-27 og 2268 med fig. 38-39. Om Harmen snedkers værksted se det signerede $\dagger$ panel i Sæby (s. 926, fig. 40) og stolestader i Fårevejle.

¹¹⁰ Jfr. indb. 1972 ved konservator Mogens Larsen, der fremhæver, at fyldingerne løber gennem hele stolens højde og er indfældet i rammeværket ved not.

¹¹¹ Sml. Marie-Louise Jørgensen: Lektorieprædikestole i Østdanmark, i Studier tilegnet Elna Møller, 1983, s. 89-107, især s. 100, fig. 13.

¹¹² 1972 konstateredes under en grå farve på Johannes en rødligkarnation, en cinnober kjortel og en gylden kappe. Herunder forekom som ældste maling en mere gråhvid karnation og grøn sølvlasur på kjortlen; kappen så ud til at have været grå, måske dekomponeret smalte. På underbaldakinen var under den brune farve en grå svarende den yngste grå på Johannes.

¹¹³ Opløsningen af disse fire første forkortelser må betragtes som et forslag. I en note til Lyder Høyers omtale af initialerne (s. 35) tolket: »Svend hujus ecclesiae curator« (Svend, denne kirkes værge). Samtidig oplyses, at Svend Jensen i Holte var kirkeværge 1623.

¹¹⁴ Lyder Høyer s. 30.

¹¹⁵ Note 9. 1614-15 betalt Søren Nielsen, snedker i Nykøbing, for adskillige arbejder på Dragsholm: loft, døre, vindueskarme, senge med himmel over og 3 nye skiver af fyr, bænke og små hylder (RA. Rtk. Lensrgsk. Dragsholm len. 1587-1658. Kvittansiarumbilag og inventarielister).

¹¹⁶ De øvrige, der ved udskiftningen havde fået jord, vægrede sig ved at give til kirken, jfr. note 47.

¹¹⁷ Note 9. Lyder Høyer anfører (s. 33) en del bryderier med præsternes hustruer, som ønskede at benytte stolen. Hans datering af stolen til 1503 må antages at være en fejlslagsning for 1593.

¹¹⁸ Lyder Høyer s. 33.

¹¹⁹ LA. Bispearkivet. 1758-59. Hist. efterretn. til HofmFund.

¹²⁰ Lyder Høyer s. 35.

¹²¹ Jfr. note 60. Vedr. opbevaring af kirkernes arkiver, se Kai Uldall: Kirkens Profanbenyttelse i ældre Tid, i FortNut. IX, 1931-32, s. 233. Ifølge Uldall havde kisten, som stod i sakristiet, smårum med påskrifter, der viste, at de havde rummet arkivalier. Sml. domkapitlets brevskaab fra 1473 i Roskilde domkirke (DK. Kbh. Amt s. 1716 med fig. 394).

¹²² Lyder Høyer s. 23.

¹²³ Lyder Høyer s. 47.

¹²⁴ Lyder Høyer s. 37, hvor der imidlertid kun opregnes ni.

¹²⁵ Jfr. note 40 og Mynster: Visitatsdagbøger 2. bd., s. 79.

¹²⁶ Lyder Høyer s. 22. I kommentaren s. 230 siges at det blev taget ned 1854 efter forslag af prof. Bindesbøll.

¹²⁷ Allerede 1854 havde sognets beboere anmodet Universitetet om støtte ved anskaffelsen af et orgel (note 75).

¹²⁸ Erhvervsarkivet, Århus: I. Starup & Søns arkiv. Repræsentative dele af orglet opbevares i Danmarks Orgelmagasiner. Yderligere oplysninger om orglet findes i Den danske Orgelregistrant.

¹²⁹ 1747 tog kirkepatronen, Joh. von Buchwald, lysekronen med til København for at få den repareret

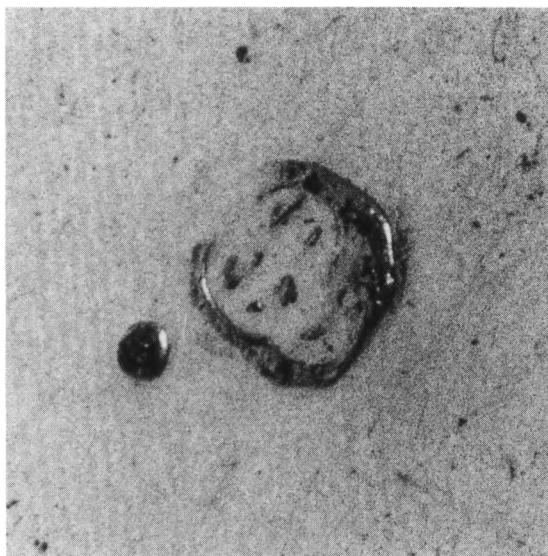

Fig. 50. Uidentificeret stempel på oblatæske, sml. fig. 25 (s. 2345). LL fot. 1982. - *Unidentified mark on the wafer box, cf. fig. 25.*

med kirkens røgelsekar (s.d.). Der synes imidlertid at være en vis uoverensstemmelse mellem oplysningen om de to inventarstykker.

¹³⁰ Skibbinge (DK. Præstø s. 836) o. 1600, Køge S. Nikolaj (DK. Kbh. Amt s. 225) o. 1625, Helsingør S. Olai (DK. Frborg. s. 220) skænket 1726 og Stenløse (DK. Frborg. s. 2398) 17-1800'rne.

¹³¹ Henningsen: Kirkeskibe Holbæk.

¹³² DK. Kbh. Amt s. 861. Typen synes mindre egnet til lig i traditionelle kister af træ, men kan snarere tænkes brugt f.eks. i forbindelse med stråkister. Herom se Holger Fr. Rørdam: Begravelse i Straakister, i KirkehistSaml. 4. rk. I, 804-06.

¹³³ Beskrivelsen 1861 nævner en urskive på tårnets vestside (note 11).

¹³⁴ Jfr. note 9 og Lyder Høyer s. 27f. Lyder Høyer gør i en note opmærksom på præstens »fusken« med at male og svarre (forfærdige af træ).

¹³⁵ Lyder Høyer s. 29f.

¹³⁶ Jfr. Uldall s. 264. Povl Hansen: Fra Nordvestsjælland (ÅrbHolbæk 1927, s. 104-05) anfører fejlagtigt årstallet 1580.

¹³⁷ DK. Frborg. s. 1522.

¹³⁸ Lyder Høyer s. 45.

¹³⁹ Jfr. noter 119 og 11.

¹⁴⁰ Jfr. Inga Nielsen: Historien om en ligsten i Grevinge kirke, udg. af Dragsholm Lokalhistoriske Forening 1988.

¹⁴¹ Lyder Høyer s. 45f.

¹⁴² Jfr. note 119, og HofmFund. X, Appendix, s. 67.

¹⁴³ Lyder Høyer s. 58f. og note 60.

¹⁴⁴ Lyder Høyer s. 151, note 221 og s. 152, note 265.

¹⁴⁵ Lyder Høyer s. 44f.

¹⁴⁶ Lyder Høyer s. 45 og note 60.

¹⁴⁷ Lyder Høyer s. 47f.

¹⁴⁸ Jfr. indtægt for ligpenge 1720 for kaptajn Fischer (note 9).

¹⁴⁹ Indskriften kunne stadig læses 1874, men var allerede 1918 delvist ukendelig. Sml. også Høyer s. 152, note 267, og s. 246.

¹⁵⁰ Sml. Højby, kirkegårdsmonument nr. 1, o. 1852, s. 2182, og Aase Faye: Danske støbejernskors, 1988, s. 60, nr. 30.